

TRC3 BÖLGESİNDE (MARDİN, BATMAN, SİİRT, ŞIRNAK) VERGİ AHLAKININ BELİRLEYİCİLERİ: NİTEL BİR ANALİZ*

Şahin AY¹, Canatay HACIKÖYLÜ²

Öz

Çalışmada; TRC3 bölgesinde yer alan Mardin, Batman, Siirt ve Şırnak'tan illerinde vergi ahlakının belirleyicilerinin neler olduğunu analiz edilmiştir. Vergi ahlakı ile ilgili TRC3 bölgesinde nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi ile hem memleketi TRC3 bölgesi olan hem de bu bölgede yaşayan 32 gelir vergisi mükellefi ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizi için Nvivo 8 paket programı kullanılmıştır. Analizin ardından veriler yorumlanmıştır. Kamu hizmetleri ve kamu idareleri, vergi cezaları ve denetim, vergi afları, vergi adaleti, mevcut ekonomik konjonktür, yolsuzluk algısı, kayıt dışına erişilebilirlik, ideoloji ve siyasi iktidarın kabulü ile aile ve sosyal çevrenin TRC3 bölgesinde vergi ahlakı üzerinde belirleyici olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vergi, Vergi Ahlakı, TRC3 Bölgesi

JEL Kodları: H20, C10

DETERMINANTS OF TAX MORALE IN TRC3 REGION (MARDİN, BATMAN, SİİRT, ŞIRNAK): A QUALITATIVE ANALYSIS

Abstract

In the study; It has been analyzed what the determinants of tax morale are in the TRC3 region, which consists of Mardin, Batman, Siirt and Şırnak. Qualitative research method was used in the TRC3 region related to tax morale. With the semi-structured interview method, interviews were conducted with 32 income taxpayers, both in the TRC3 region and living in this region. Nvivo 8 package program was used for data analysis. After the analysis, the data were interpreted. It has been determined that public services and public administrations, tax penalties and auditing, tax amnesties, tax justice, current economic conjuncture, perception of corruption, accessibility to the unregistered, acceptance of ideology and political power, and family and social environment are determinants on tax morale in the TRC3 region.

Keywords: Tax, Tax Morale, TRC3 Region

JEL Codes: H20, C10

*Bu çalışma Şahin Ay'ın Doç. Dr. Canatay Hacıköylü danışmanlığında, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Doktora Programı'nda "Vergi Ahlakının Belirleyicileri: TRC3 Bölgesi Analizi" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir. Bu çalışma için Anadolu Üniversitesi Etik Kurulunun 27/04/2021 tarihli ve E.60177 no'lu kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

¹Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, Kurtalan Meslek Yüksekokulu, sahinay@siirt.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3036-2155>

²Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, İktisat Fakültesi, hacikoylu@anadolu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8853-6461>

GİRİŞ

En genel ifade ile mükellefler vergilerin zamanında ve düzenli ödenmesi anlamına gelen vergi ahlakı kavramı kamunun planlamalar doğrultusunda hareket edebilmesi konusu açısından da önem arz etmektedir. Bireylerin herhangi bir davranışı veya kendilerine ait olan bir sorumluluğu niye yaptıkları kadar bunu yapmaktan niye imtina etmeleri de sorgulanması gereken önemli bir husustur. Çevrelerinde ödeme veya ödememe davranışı içerisinde bulunan herhangi birinin varlığı bireylere olumlu veya olumsuz anlamda etki etmektedir. Bireyler arası etkileşim bir süre sonra toplumun bir kesimine sirayet etmekte ve bazı sonuçlar ile karşılaşmaktadır.

Bu çalışmada TÜİK istatistiki bölge sınıflandırmasında Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt illerinden oluşan TRC3 bölgesinde vergi ahlakının belirleyicilerinin neler olduğu ve bu hususta yapılan uygulamaların etkinliği üzerine araştırmalar yapılmıştır. TRC3 bölgesi ile ilgili yapılan çalışmaların sayısının çok yetersiz olması ve bu bölgede vergi tahakkuk/tahsilat oranlarının çok düşük oluşu bu bölgede çalışma yapılmasını oluşturan temel faktörler arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra çalışmada yer alan eğitim seviyesinin düşük oluşu, içerisinde çalışma hayatı, gelir ve servet düzeyi ve alt yapı hizmetlerine erişim gibi çeşitli endekslerde bölge illerinin 81 il arasında son sıralarda yer alması bu konuda çalışma yapılması konusunda bir diğer referans noktası olmuştur. Bölgeler arası gelişmişlik konusunda oldukça dezavantajlı bir noktada yer alan bölgenin işsizlik verilerinin yüksek oluşu da bir diğer önemli konudur.

Farklı dinlerin ve etnik grupların varlığının ekonomik kavramlarla ilişkisi temelinde vergi ahlakı çözümlenmesi analiz edilmesi gereken bir husustur. Bununla ilgili bölgede seyyid soyundan geldiğini ifade eden bireylerin varlığı, medrese eğitimi alan bireylerin olaylara bakış açıları, Osmanlı döneminde farklı vergi uygulamaları ile karşılaşan müslüman olmayan toplulukların bölgede yaşıyor olması analizler konusunda bölgeyi cazip kılmaktadır. Bununla beraber Osmanlı Devleti döneminde seyyid soyundan geldikleri için atalarının vergi ödemediklerini ifade eden bireylerin vergi ahlakı ile ilgili yaklaşımları değerli bulunmuştur. Farklı etnik grupların bir arada yaşadığı bölgede farklı ideolojilerin ve yaşam biçimlerinin olduğu ve bunun etkileri de son derece önemlidir.

VERGİ AHLAKININ BELİRLEYİCİLERİ VE TRC3 BÖLGESİ

“İnsanlar niçin vergi öder?” sorusuna vergi literatüründe son yıllarda oldukça ilgi vardır. Bu sorunun sebebi sadece yasal zorunluluk olarak ödendiği düşüncesinin mükellef davranışlarını açıklama konusunda yetersiz oluşudur. Vergi denetimleri mevcut zorlamayı sağlayacak düzeyde olmamasına rağmen pek çok insanın vergi borçlarını düzenli olarak ödediği görülmektedir. Mükelleflerin vergi borçlarını ödemelerini sağlayan farklı faktörlerin olduğu kabul görmüş bir yaklaşım biçimidir. Bazı mükelleflerin yakalanma riski

olmamasına rağmen gönüllü olarak vergi borçlarını ödemeleri bir başka ifade ile vergiye gönüllü uyum göstermelerini açıklayan en önemli unsur içsel motivasyon olarak ifade edilen vergi ahlakıdır (Tosuner ve Demir, 2009). Toplumun vergi konusunda bilinçlendirilmesi vergi ahlakının belirlenmesinde önemlidir. Ayrıca mükelleflerin vergi ile ilgili görevlerini yerine getirmeleri konusunda gerekli uygulama şartlarının en iyi biçimde gerçekleşmesi gerekmektedir. Bu gereklilik olmasına rağmen mükellefler olumsuz davranışlar sergiliyorsa vergi konusunda eğitim, idari hizmetlerin iyileştirilmesi, kanunların sadeleştirilmesi ile ilgili adımlar atılmalıdır (Akdoğan, 2019).

Vergi ahlakı ile ilgili farklı tanımlamalar mevcuttur. Schmolders (1976) vergi ahlakını “*vatandaşların bizzat vergileme ve vergileme ile kendilerine yüklenen mükellefiyetler karşısında takındıkları genel tavır*” olarak ifade etmiştir. Song ve Yarborough (1978), “*vatandaşların mükellef olarak devletle ilişkilerini yürüttüğü, davranış normları*” şeklinde ifade ederken, Herekman (1991), “*mükelleflerin vergilerini tam bir biçimde ödemeleri*” olduğunu söylemiştir. Torgler (2003), “*vergi ödeme konusunda içsel bir motivasyon*” derken, Akdoğan (2019), “*mükelleflerin vergi yasalarından doğan yükümlülüklerini, gerçeğe uygun bir şekilde yerine getirme konusundaki davranışlarının düzeyi*” biçiminde tanımlamıştır. Egeli ve Karakoyun (2019), ise “*en genel haliyle vergi ahlakı mükelleflerin vergi kaçakçılığı ve vergi cezaları karşısında takındığı tavır*” şeklinde tanımlamışlardır.

Vergi Ahlakının Belirleyicileri

Vergi ahlakı ile ilgili uluslararası literatür incelendiğinde sosyo-ekonomik, sosyo-demografik ve sosyo-kültürel değişkenlerin demokrasi, gelir düzeyi, eğitim, meslek, kamu hizmetlerinin niteliği, kayıtdışılık, devlete güven, yolsuzluklar, ulusal gurur gibi faktörlerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Türkiye’de de daha çok sosyo-kültürel faktörler ile vergi bilinci arasındaki ilişki üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Yapılan çalışmalarda sosyo-kültürel faktörler incelenirken vatandaşlık bilinci, iktidar partisinin kabulü, dini inanç, devlete bağlılık, işsizlik, günlük gazete okuma alışkanlığı gibi faktörler göze çarpmaktadır (Yıldız, 2019). Vergi ahlakı konusunda uluslararası çalışmalarda genel olarak Dünya Değerler Anketi, Avrupa Değerler Anketi ya da Uluslararası Sosyal Araştırma Programından elde edilen veriler neticesinde analizler yapıldığı görülmektedir. Vergi ahlakının belirleyicileri konusunda birtakım istatistiksel analizler sonucu elde edilen veriler neticesinde belirleyicilerin etkinliğinin test edildiği çalışmalarda mevcuttur (Tosuner ve Demir, 2009).

Vergi ahlakının belirleyicileri; sosyal belirleyiciler, demografik belirleyiciler ve ekonomik belirleyiciler olarak bir sınıflandırmaya tabi tutulabilir. Vergi ahlakının sosyal belirleyicileri arasında literatürde sıklıkla din olgusu, güven ve ulusal gurur, ideoloji ve siyasal iktidarın kabulü ile demokrasi

düzeyi gibi belirleyiciler üzerine yoğunlaşmaktadır. Vergi ahlakının ekonomik belirleyicileri arasında gelir düzeyi, kayıtdışı ekonomi ve kayıtdışına erişilebilirlik, kamu idareleri, vergi afları, vergi cezaları ve denetimler, vergi adaleti, ekonomik konjonktür, yolsuzluk algısı ve vergi oranları gibi bazı belirleyiciler yer almaktadır. Vergi ahlakını belirleyen demografik faktörler literatürde yaş, eğitim düzeyi, cinsiyet, meslek ve medeni durumdan meydana gelmektedir.

TRC3 Bölgesi

Türkiye'nin yüzölçümünün %3,39'u ve nüfusunun %2,71'ini TRC3 bölgesi illerinden meydana gelmektedir. Mardin, Batman, Siirt ve Şırnak illerinden oluşan bölgenin, doğusunda Hakkâri, batısında Şanlıurfa, kuzeybatısında Diyarbakır, kuzeyinde Bitlis ile Muş, kuzeydoğusunda ise Van şehri bulunmaktadır. TRC3 bölgesi bölgeler arası ve bölge içerisinde var olan gelişmişlik eşitsizliğinin giderilebilmesi önceliği konusunda ilk sırada yer almaktadır. Bölge pek çok ekonomik ve sosyal göstergede ülke ortalamasının altında yer alan bir bölge konumundadır. TRC3 bölgesi tarihin ilk medeniyetlerinin yaşadığı Mezopotamya'da Dicle Nehri'nin orta kuzey kısmında bulunmaktadır. İpek yolu bu bölgeden geçmektedir. Bölge, petrol bakımından oldukça zengin olmasına rağmen yıllardan bu yana süregelen siyasi sorunların yer aldığı Irak ile komşudur. Bölgede UNESCO kültür miras listesine girmeye aday önemli değerler bulunmakta, bölge inanç turizmi açısından da oldukça önemli bir noktadadır (DİKA, 2021). TRC3 bölgesi farklı dinleri, farklı dilleri ve yaşayışları bir arada bulunduran bir kültür mozaiki biçimindedir. Bölge, sahip olduğu dezavantajları, ekonomik ve sosyal veriler doğrultusunda yapılacak planlamalar ile aşacak potansiyele de sahiptir.

TRC3 bölgesi illerine inanç olgusu üzerinden bakıldığında ise farklılıkların bir arada yaşadığı görülmektedir. Siirt'te Tillo ilçesi ve Veysel Karani Hazretlerinin türbesinin bulunduğu Baykan ilçesi inanç turizmi konusunda önem arz etmektedir. Mardin ili sayıları azalmış olsa da Hristiyanların, Müslümanlarla beraber yaşadığı bir şehir konumundadır. Hristiyanlığa ait önemli dini yapıların bulunduğu kent araştırma kapsamında önemli bir yer tutmaktadır. Mardin ili, Süryani Ortodoks Cemaatine ait Kırklar Kilisesi, Mor Yakup Kilisesi ve Deyrülzaferan Manastırı gibi önemli yerlere ev sahipliği yapmaktadır. Batman ve Şırnak illerinde ise Siirt iliyle benzerlikler söz konusudur. Din bireylerin hayatlarında son derece önemli bir yere sahiptir. Batman'ın Kozluk ilçesine bağlı Becirman köyü bu konuda önemli referans noktalarını oluşturmaktadır. Bölgede seyyid soyundan geldiğini ifade eden insanların sayısı da oldukça fazladır.

Yıllar itibariyle hem işsizlik verilerinde hem de işgücüne katılım verilerinde TRC3 bölgesi için olumsuz sonuçlar bulunmaktadır. Bölgenin en önemli sorunları arasında yer alan işsizliğin fazla olması zamanla diğer sorunlarında ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.

Vergi tahakkuk ve tahsil oranları incelendiğinde ise bölge illerinin iller bazında yapılan sıralamalarda genel olarak son sıralarda yer aldıkları görülmektedir. 2021 yılında Mardin’de vergi tahakkuk/tahsilat oranı %21,8 iken Batman’da %51,1, Siirt’te %58,1 ve Şırnak’ta %30,9 olmuştur (T.C Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2021).

YÖNTEM

Mali sosyoloji çalışmalarının önemi günümüzde neredeyse tüm ülkelerde kavranmıştır. Yapılan çalışmalarda genellikle sosyolojik bir olgu olarak mali olaylara bakılır ve araştırmalar da maliyeyi sosyoloji bilimi ile birlikte ele alarak inceler. Dolayısıyla sosyoloji biliminin kullandığı yöntemler ve varsayımlar kullanılır (Aydın, 2021). Mali olayların sosyolojik bakış açısıyla ele alınması son derece önemlidir. Çünkü iktisadi ve mali konularda teori geliştiren ülkelerin çözüm önerileri kendi sorunları çerçevesinde geliştirilip tercüme yoluyla diğer ülkelere aktarılmıştır. Fakat hiçbir teorik model ve çözüm önerisi diğer ülkelere aynı şekilde katkı sunmamaktadır. Mali sosyoloji kapsamında yapılan çalışmalar bu tarz sorunların ortadan kalkabilmesi için önem teşkil etmektedir (Çelebi, 2012).

Araştırma Yöntemi

Bu araştırmada TRC3 bölgesinde vergi ahlakı konusunda somut ve derin bilgilere ulaşmaya çalışıldığı için nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Gelir vergisi mükelleflerinin vergi ahlakı skorunu hesaplamaktansa ciddi bir vergi ödememe sorunu ile karşılaşılacak bölgede bunun sebeplerinin daha derinlemesine analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın ilk amacı Türkiye’de ekonomik olarak en geri kalmış bölge olan TRC3 bölgesinde vergi ahlakının belirleyicilerini tespit edebilmektir. Bununla birlikte vergi uyumu konusunda sorunlu noktaları tespit edebilmek ve vergi ahlakı düzeyinin yükselebilmesi için birtakım çözüm önerileri sunmaktır. Bu bölgede araştırma yaparak hem literatüre katkı sunmak hem de vergi gelirlerinin arttırılabilmesi konusunda katkıda bulunabilmek de çalışmanın hedefleri arasındadır. TRC3 bölgesinde farklı etnik yapıların, farklı dinlere mensup insanların bulunması ve Osmanlı Devleti’nin hüküm sürdüğü yıllarda vergi muafiyetinden yararlanan çeşitli grupların varlığı nedenleriyle, zengin bir mozağe sahip bölge insanının vergiye karşı tutumlarının tespiti, bu bağlamda bölge insanının vergiye uyumunu sağlamaya yönelik öneriler geliştirilmesi bir diğer hedef olarak ifade edilebilir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni TRC3 bölgesi illeri olan Mardin, Batman, Siirt ve Şırnak illeri olarak belirlenmiştir. Tahsil edilen vergi ödemelerinin tahakkuk eden vergi borçlarına oranının görece düşük olduğu bölgede bunun sebeplerini sorgulamak ve mükelleflerin vergi motivasyonları belirleyen etkenler üzerine görüşmeler yapılmıştır (GİB, 2021). Araştırmada bölgede yaşayan ve memleketi TRC3 bölgesi illerinden biri olan katılımcılarla görüşmeler yapılmıştır. Gelir vergisinin konusunu oluşturan kazanç ve iratlardan gelir elde eden ve ticari kazanç, zirai kazanç, ücret ve serbest meslek kazancına göre vergi ödeyen gelir vergisi mükellefleri ile görüşülmüştür. Farklı gelir vergisi mükellefleri ile görüşülmesinin sebebi tüm dünyada etki gösteren pandeminin bazı meslek gruplarını daha fazla etkilemesi ve katılımcıların görüşlerinin bu süreçten etkilenebilecek olmasıdır. Katılımcıların birçoğu ile aracılar üzerinden tanışılmış ve onlarla vakit geçirilmiştir. Araştırma yapılırken sadece şehir merkezlerinde değil illerin farklı ilçelerinde yaşayan mükellefler ile de görüşmeler yapılmıştır. Farklı yerleşim birimlerinde yaşayan mükellefler ile görüşülerek daha geniş tabanlı bir analiz yapılmak istenmiştir.

Veri Oluşturma Aracı

Araştırmada yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış mülakat formu oluştururken ilgili akademisyenlerden de uzman görüşü alınmıştır. Katılımcılara vergi ahlakının demografik, sosyal ve ekonomik belirleyicilerini kapsayıcı ucu açık sorular yöneltilmiştir. Katılımcılara etik kuruldan alınan izin belgesi gösterilmiş ve istedikleri takdirde sorgusuz sualsiz görüşmeyi sonlandırma veya sonradan cayma haklarının olduğu belirtilmiştir. Kimliklerini açığa çıkaracak bilgilerin kesinlikle üçüncü şahıslar ile paylaşılmayacağı ifade edilmiştir. Bazı katılımcıların iş yerlerine, görüşmeler esnasında gelen müşteri veya misafirler olduğunda görüşmelere ara verilmiş tüm görüşmeler baş başa yapılmıştır. Görüşmeler neticesinde görüşme kayıtlarının imha edilmesi ve araştırmada yer almak istenmemesi yönünde talepler gelmiştir. Bu talepler tamamen katılımcıların istekleri doğrultusunda yerine getirilmiştir. Memleketi TRC3 bölgesi illerinden biri olan ve TRC3 bölgesinde yaşayan 33 gelir vergisi mükellefi ile görüşülmüştür. 1 mükellef araştırmadan ayrılmak istediğini beyan etmiştir. En kısa görüşme 18 dakika sürmüştür, en uzun görüşme ise 62 dakika sürmüştür. Tüm verileri toplama süreci 70 gün sürmüştür. Katılımcıların onayı ile yapılan görüşmeler bir cihaz aracılığıyla kayıt altına alınmıştır. Ardından alınan kayıtlar Microsoft Word programında deşifre edilmiştir.

Araştırmanın Geçerlik ve Güvenirliği

Nitel araştırmalar konusunda çeşitli eleştiriler mevcuttur. Eleştirilerin başında öznelliğin fazla oluşu ve güvenirliliğin düşük olması gelmektedir. Nitel araştırmalarda genel bir sistematığın olmamasından

kaynaklı olarak araştırmacıya bağlı bulguların elde edildiği de eleştirilen bir diğer husustur. Raporlamanın düşük niteliğe sahip olduğu öngörüsü üzerine bu tarz bir eleştiri getirilmektedir. Nitel araştırmaya getirilen bu eleştiriler sorgulanmaya müsaittir. Nitel araştırmalar yapısı gereği istatistiki ve deneysel hesaplamalara dayanmamakla beraber deneyim boyutlarını anlamlandırmayı amaçlamaktadır (Brink, 1991). Araştırmanın nitel verilerinin geçerlik ve güvenilirliğini arttırmak için katılımcı teyidi alınmalıdır. Araştırma verileri toplanıp analiz edildikten sonra sonuçlar katılımcılara gönderilerek bunu onaylamaları veya varsa eleştiri yapmaları, araştırmacının yorumlarının da dâhil olduğu bulgularla kendi kastettiklerinin örtüşüp örtüşmediğine bakmaları istenmektedir. Bu teknik, inanılrlığın sağlanmasında kullanılan en önemli yollardan birisidir (Creswell, 2002; Merriam, 2013). Bu araştırmada da geçerliği sağlamak için katılımcı teyidi alınmıştır.

Geçerliği sağlamak için uygulanacak bir başka yöntem de birden fazla araştırmacının fikirlerine başvurmaktır. Bu kapsamda benzer konuları ve farklı konuları çalışan kişilerin görüşlerinin alınması geçerliğin sağlanmasına olumlu katkıda bulunacaktır (Maxwell, 2022). Bu süreç bazı kaynaklarda uzman incelemesi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Ham verilerin ve onlara dayanılarak ortaya konulan bulguların uygun ve mantıklı olup olmadığına karar verilmesi sürecinde uzman denetlemesine başvurulmalıdır (Merriam, 2013). Bu kapsamda araştırma boyunca üç akademisyenin fikirleri alınmıştır. Yine maliye alanındaki akademisyenlerin de görüşlerine başvurulmuştur.

Nitel araştırmalarda güvenilirliği sağlamanın bir diğer yolu olan tekrarlı sorgular yöntemi araştırmada kullanılmıştır. Daha önce katılımcıların fikir beyan ettiği birtakım konularda verilen cevaplardan emin olmak adına eski soruların paralelinde katılımcıların cevapları tekrar sorgulanmıştır. Araştırma kapsamında bir başka araştırmacının da verilerin alt temalarını belirlemesi istenmiş ve araştırmacılar arası uyuma bakılmıştır. Farklı alt temalar arasında %85'e yakın uyumun olduğu tespit edilmiştir

BULGULAR

Bu bölümde katılımcılardan elde edilen görüşler doğrultusunda vergi ahlakının belirleyicileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Katılımcıların vergi ahlakının belirleyicileri ile ilgili görüşlerinin genel olarak “*Sosyal Belirleyiciler*” ve “*Ekonomik Belirleyiciler*” olmak üzere iki tema altında toplandığı gözlemlenmiştir. Sosyal belirleyiciler teması ise “İdeoloji ve Siyasi İktidarın Kabulü” ve “Aile ve Sosyal Çevre” alt temaları altında toplandığı belirlenmiştir. Ekonomik belirleyiciler “Kamu Hizmetleri ve Kamu İdareleri”, “Vergi Cezaları ve Denetim”, “Vergi Afları”, “Vergi Adaleti”, “Mevcut Ekonomik Konjonktür”, “Yolsuzluk Algısı ve Kayıt dışına Erişilebilirlik” olarak tespit edilmiştir. Tablo 1’de “Vergi Ahlakının Belirleyicileri” ile ilgili tema ve alt temalara yer verilmiştir.

Tablo 1: Vergi ahlakının belirleyicileri tema ve alt temaları

TRC3 Bölgesinde Vergi Ahlakının Belirleyicileri	Sosyal Belirleyiciler	İdeoloji ve Siyasi İktidarın Kabulü
	Ekonomik Belirleyiciler	Aile ve Sosyal Çevre Kamu İdareleri ve Kamu Hizmetleri Vergi Cezaları ve Denetim Vergi Afları Vergi Adaleti Mevcut Ekonomik Konjonktür Yolsuzluk Algısı Kayıt Dışına Erişilebilirlik

Vergi Ahlakının Sosyal Belirleyicileri

“İdeoloji ve Siyasi İktidarın Kabulü” ve “Aile ve Sosyal Çevre” alt temalarının “Sosyal Belirleyici” temasını oluşturduğu anlaşılmaktadır. Din olgusunun vergi ahlakının belirleyicisi olup olmadığı detaylı araştırılmış olup TRC3 bölgesinde belirleyici olmadığı tespit edilmiştir.

Din olgusu ile ilgili bulgular

İnsanların davranışları üzerinde inandıkları dinin, kendilerini yakın hissettikleri inanç ve düşünce sistemlerinin etkisi büyüktür. Bireyler pek çok alanda davranışları şekillendirirken bu doğrultuda hareket ederler.

Gönüllü vergi ödeme ve inanca dair bulgular

Katılımcıların bazıları gönüllü vergi uyumunu ve vergi ödemelerini inançları bağlamında ele aldıklarını, inançları doğrultusunda hareket etmeleri nedeniyle de vergiye karşı bir tutum içinde olmadıklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcı 1 “Benim vergi ödememin inancımın ilgisi var. Bizim ülkemizde vergisini düzenli ödeyen kişiye enayi gözüyle bakıyorlar. Ama bir de ahiret var. Biz bu parayı ödemediğimiz zaman devlet yatırım yapamayacaktır. Biz burada devlete olan bir borcumuzu ödüyoruz. Ben inancımın bire bir ilgili olduğunu düşünüyorum.”

Katılımcı 27 “Vergi ödememin inancımın ilgisi elbette var. Müslüman birinin devleti kutsal sayması gerekir.”

Vergi ödemeyi inanç bağlamında değerlendiren katılımcılar vergi ödemeyi devlete karşı olan bir borç olarak değerlendirmektedir. Bu kişiler devleti kutsal görmekte ve kendilerini devlete karşı sorumlu görmektedirler. Bazı katılımcılar gönüllü olarak vergi ödememenin vicdan ile ilgili olduğunu söylemişlerdir.

Katılımcı 4 *“Ben kendimi deist olarak tanımlıyorum. Ben vergi ödememeyi inancımınla değil vicdanımla bağdaştırıyorum.”*

Katılımcı 6 *“Vergi ödememin inancımınla hiçbir alakası yok. Dürüst adamın inancı olsa ne olur inancı olmasa ne olur? Ben sattığım ürünün vergisini ödediğim zaman vicdanen rahatım. Tamam kabul ediyorum devletinde sorumlulukları var. Birçok şeyi vergilerimizle yapıyor. İmkânın varsa ödemen gerekiyor.”*

Katılımcıların burada vergiye fonksiyonel baktıkları görülmektedir. Katılımcılardan biri vergiyi ödemeyi vicdanıyla bağdaştırırken kendi düşüncesini ifade etmiştir. Kişi vergi ödemenin inancı ile ilişkisini net bir şekilde reddetmiştir. Katılımcı 6 ise dürüstlük kavramı ve yine vicdan kavramları ile ilişki kurulmuştur. Bununla beraber inanç ile ilişkilendirme noktasında yaşadığı hoşnutsuzluğu da dile getirmiştir. Bazı katılımcılar kendilerini dindar olarak tanımladıklarını ama vergi ödeme davranışlarıyla dindarlıklarının bağlantısının olmadığını söylemişlerdir. Buradaki bir diğer önemli husus ise böyle düşünen katılımcıların, zekât, fitre gibi dini sorumluluklarını yerine getirdikleri, verginin bunlara benzemediği şeklindeki ifadeleridir.

Katılımcı 7 *“Vergi ödememin inancımınla ilgisi yok. Kendimi dindar olarak tanımlıyorum. Kırkta bir oranında zekâtımı veriyorum. İhtiyaç sahiplerine elimden geldiğince destek oluyorum. Bunlar hem dinimin hem de insanlığın gereği.”*

Katılımcı 10 *“Ben kendimi dindar bir insan olarak tanımlıyorum. Dini vecibelerimi yerine getirmeye çalışıyorum. Ama vergi ödemenin dini inancım ile bir ilgisi yok. Bunu bir vatandaşlık görevi olarak görüyorum.”*

Katılımcı 16 *“Ben Müslümanım elhamdulillah. Müslümanlığın gereğini Allah'ın emrettiklerini yerine getirmeye çalışıyorum. Bunlardan birisi de zekât vermek. Zekâtımı veriyorum. Bazı din âlimleri seni koruyan ve sana imkânlar sunan devlete sen vergini vermek zorundasın diyor. Doğrudur devlet beni koruyor ve olanak sunuyor ama diğer taraftan da emeğim sömürülüyor. Birçoğumuz karın tokluğuna çalışıyoruz. Bu nedenden dolayı benim vergi ödeyip ödemememin inancımınla ilgisi yok. Zekâtın inançla ilgisi var.”*

Katılımcı 19 *“Bence verginin dinle alakası yok. Din ayrı bir şey. Allah’ın kuralları var onlara uyman gerekiyor. Devletin kurallarına da uyarсан iyi olur tabi. Ama bu farklı bir mesele.”*

Bazı katılımcılar ise vergi ödemenin din veya dindarlık ile ilişkisi olmadığını ifade etmişlerdir. Bu şekilde cevap veren katılımcılar arasında hem kendini dindar olarak ifade eden Müslümanlar olduğu gibi aynı zamanda Hristiyan katılımcılarda bulunmaktadır. Bununla beraber vergi ödemenin bir vatandaşlık görevi olduğu, kulluk görevi olmadığı şeklinde açıklamalar yapılmıştır. Vergi ödemenin dindarlık ile ilgisinin olmadığını savunan katılımcıların ifade ettikleri bir diğer nokta ise dini kuralların netliği ile ilgili yaptıkları tespitlerdir. Din ile ilgili herhangi bir şeyin sınırlarının ve ölçüsünün belli olduğu, vergi ödeme durumunda değişen oranların ve vergiye konu olan şeyin değişebileceği hallerde vergi ödenmeyecek olunmasının dindarlık üzerinde etkisinin bulunmadığı ifade edilmiştir.

Katılımcı 13 *“Vergi ödememin inancım ile bir ilgisi yok. Biri din işi biri devlet işi.”*

Katılımcı 14 *“Vergi ödememin inancım ile hiçbir ilgisi yok. Devlete karşı olan sorumluluğum ayrı, dinim ayrı.”*

Katılımcı 20 *“Vergi ödememin inancım ile alakası yok. Günde 5 vakit namazını kılan, ramazanda orucunu tutan biri olarak söylüyorum bunu. Verginin dinle ne alakası olabilir ki?”*

Katılımcı 22 *“Ben haciyim. Dindar bir insanım. Ama vergi vermenin benim dinimle alakası yok. Devlet sana bir hastane yapacak, benim görevim vergi vererek o hastanenin musluğunu almaktır.”*

Katılımcı 23 *“Vergi ödememin inancım ile bir ilgisi yok. Vergi ödemek bir vatandaşlık görevi kulluk görevi değil. İslamiyet yaklaşık 1500 yıldır var ve kuralları net. Ama vergi ile ilgili her gün bir sürü değişiklik yapıyor.”*

Katılımcı 28 *“Ben Hristiyanım ve dindarım. Vergi ödememin inancım ile bir ilgisi yok. İçinde yaşadığın ülkenin bazı kuralları vardır. Vergi ödemekte bunlardan biri. Dünyanın neresine gidersen git vergi ödemek zorundasın.”*

Değerlendirmelerde bulunan katılımcıların üzerinde durdukları birkaç nokta vardır. Katılımcı 15, vergi adaleti konusuna değinmiş ve kendisi için referans noktasının adalet olduğunu söylemiştir. İnanç ile ilişki kurmadığını ifade eden katılımcı adalet kaynaklı olarak içselleştiremediğini ve inançtan bağımsız olarak vergiye baktığını söylemiştir. Katılımcıların dindarlıkları ile vergi ödeme davranışları konularında fikir beyan ederken önemstedikleri bir diğer husus kuralların netliği meselesidir. Katılımcılar din kaynaklı şeylerin kurallarının net ve aynı olduğunu ama vergide sürekli değişen oran, tür gibi hususların olmasının

farklılık yarattığını söylemişlerdir. Katılımcıların kendilerini ifade ederken dindar olduklarını belli edecek ifadeler kullandıkları da gözden kaçmamıştır. Yine Müslüman katılımcılar gibi Hristiyan olduğunu ifade eden katılımcı 28'in de ifadeleri birbirine oldukça benzerdir. Kişilerin vergiye bakış açıları genel olarak bir vatandaşlık görevi olduğu şeklinde olup, ödenmesi gerektiği ama ödenmediği zaman da bir soruna yol açmayacağı şeklindedir.

Cumhuriyet öncesi dönemde etnik ve dini ayrıcalıklara karşı mükellef tutumlarına ilişkin bulgular

Osmanlı Devleti'nde bazı vergi muafiyeti uygulamaları söz konusu olmuştur. Bu muafiyetlere bakıldığında bazılarının kamu için yapılan bir hizmet neticesinde elde edildiği görülmekte olup vergi adaleti konusunda herhangi bir soru işaretine sebep olmamıştır. Bazı muafiyetlerin ise kamu yararı ile ilgisinin olmadığı ve vergi adaleti konusunda sorunlara yol açtığı görülmektedir. Bu vergi muafiyetlerinden biri de seyyid olarak ifade edilen Hz. Muhammed'in soyundan gelen insanlara uygulanan vergi muafiyetleridir. Bu kişilerin devlete dualar ve maneviyatları ile destek sağladıkları düşüncesi ile vergiden muaf tutuldukları bilinmektedir (Arangül, 2020).

TRC3 bölgesi bünyesinde farklı etnik grupları ve farklı dini inanışları barındırmaktadır. Bu farklılıkların tarihsel süreç içerisinde vergi ile ilişkileri de farklılıklar göstermiştir. Bölgede seyyid soyundan geldiği için cumhuriyet öncesi dönemde vergi muafiyetleri ile karşılaşanların, yine farklı vergi uygulamaları ile karşılaşan gayrimüslim katılımcıların varlığı mevcuttur. Görüşme yapılan katılımcıların çok büyük bir kısmının cumhuriyet öncesi dönemde vergi uygulamaları hakkında bilgi sahibi olması ilginç olan bir husustur. Osmanlı dönemindeki vergi uygulamaları varlığını sürdürseydi bugün vergi ödemeyecek olan veya farklı vergi uygulamaları ile karşılaşacak olanların pek çoğu böyle bir ayrıcalığın olmamasından dolayı memnun olduklarını dile getirmişlerdir. Özellikle seyyid soyundan gelenlerin hemfikir oldukları bir başka husus ise bugün seyyidlerden vergi alınmayacağı açıklanırsa pek çok sahte secerenin ortaya çıkacağı ve bunu kötüye kullanabilecek insanların olması ihtimalidir.

Katılımcı 1 *“Ben seyyidim. Soyumuz, ailemiz seyyidlerden geliyor. Bizim seceremiz var. Ama seyyid olmayanlar bile kendini seyyid olarak gösteriyor. Babamdan, dedemden ta Peygamber Efendimize kadar giden bir seceremiz var. Ama bazı insanlar, Osmanlı Devleti'nde vergi kaçakçılığı diyoruz ya şimdi o dönemde de sırf vergi kaçakçılığı yapabilmek için insanlar kendilerini seyyid statüsüne sokmaya çalışmışlar. Ben devletin herhangi bir zümreye, X,Y,Z farketmez gerek dini gerek siyasi ayrımcılık sağlamasını istemiyorum.”*

Katılımcı 3 *“Bugün Siirt'e bakacak olursak Siirt'te seyyid sayısı çok fazla. Bunların arasında sahteleri çok var. Bunun en büyük etkisinin geçmişteki vergi uygulamasından kaynaklandığı halen söylenir.*

Bir insanın ne kadar inançlı olduğuna değil ne kadar iş yaptığına bakmak gerekir. Ne kadar dindarsa değil ne kadar iş yapıyorsa o kadar vergi vermesi gerekir.”

Katılımcı 5 *“Osmanlı döneminde sultan tarafından bizlere verilen bir ayrıcalık varmış. Bizim büyüklerimiz o dönemde hem vergi vermiyor hem de askere gitmiyorlardı. Eski Osmanlı arşivlerine bakarsanız bizlerin vergi kayıtlarını bulamazsınız. Yine eskiden gayrimüslimlerin, Müslümanlardan daha farklı vergi uygulamalarına tabii olduğunu biliyorum. Ama bugün bana deseler ki sen seyyid soyundan geliyorsun vergi ödeme. Ben bu zamanda bunun kolay olmadığını aynı zamanda doğru olmadığını düşünüyorum.”*

Katılımcı 28 *“Bir Süryani olarak böyle bir şeyi istemem. Toplumda yaşayan herkese devletin eşit yaklaşmasını isteyen biriyim. Herhangi bir gruba ayrıcalık tanınması eğer diğer grupları rahatsız edecekse ve eşitliği bozacaksa bu zamanla daha büyük bir soruna yol açar. Bugün 1000 lira eksik vergi ödüyorum çok güzel diye düşünürsünüz yarın doğuracağı sonuçların maliyeti 1000 liradan fazla olur.”*

Osmanlı döneminde seyyidlere uygulanan vergi muafiyetleri o dönemde sorunları beraberinde getirmiştir. O dönemde yerel yöneticiler kendi bölgelerinde yaşayan seyyidlere ayrıcalık tanımama yönünde eylemlerde bulunmuşlardır. Bu dönemde reyanın da özellikle avarız vergisi konusunda seyyid muafiyetlerine itiraz ettikleri görülmektedir. Bunun sebepleri arasında; reyanın seyyidleri kıskanması ya da yerel yönetimlerin vergi gelirlerini arttırma amacı olduğu gibi adalet talebi ve bu talepleri karşılamak için adım atması gereken yerel yönetimlerin mecbur kalması ve bu doğrultuda hareket etmesi biçiminde olmuştur (Kılıç, 2005).

Geçmişte ailesi herhangi bir ayrıcalıktan yararlanmayan katılımcıların neredeyse tamamı geçmişteki uygulamaların doğru olmadığını ve herkesin geliri doğrultusunda eşit bir şekilde vergi ödemesi yönünde fikir beyan etmiştir.

Katılımcı 7 *“Bunun ayrımını yapmak çok zor. Devletin yapmış olduğu bazı istisnalar ve muafiyetler var. Mesela bir çocuğunuz varsa ve engelliyse oranına göre gelir vergisi indiriminden faydalanabilirsiniz. Bunu bir zümre üzerinden yapmak çok doğru olmayacaktır.”*

Katılımcı 15 *“Geçmişte çeşitli ayrıcalıklar olmuş bunu biliyoruz. Ama bu yüzyılda eskisi gibi belirli bir zümreye ayrıcalık tanınırsa bu bin yıl geri gittiğimizi gösterir.”*

Katılımcı 23 *“Herhangi bir dini veya etnik gruba değil de mesela asgari ücret alanlara ayrıcalık tanınırsa bunu doğru bulurum.”*

Benzer inanç ve düşünce yapısına sahip bireylerin, gelir vergisi mükelleflerinin gönüllü vergi ödeme davranışları üzerindeki etkisine dair bulgular

Bireylerin iletişim ve etkileşim içinde oldukları dini gruplar ve kendileri ile aynı doğrultuda inançları olan bireylerden etkilenmeleri olasıdır. Bu durum ile birlikte bazı bireyler tecrübe etmedikleri bir şey ile ilgili kendilerine yakın gördükleri kişilerin yaptıklarını ve söylediklerini önemsemekte ve bu doğrultuda hareket etmektedir. Hayatın pek çok alanında olabilecek bu hususun ekonomik hayat için önemli bir yer tutan gönüllü vergi ödeme davranışı ile de ilintilidir.

Yaptığımız alan araştırmamızda kimi katılımcılar dini inanç veya düşünce yapısı yönünden kendilerine benzer insanların vergi ahlakı konusunda kendilerini etkileyebileceğini ifade etmişlerdir. Burada gerçek dindarlık ve görünürde dindarlık ayrımı üzerinde durulmuştur. Katılımcılar gerçekten değer verdikleri ve dindar olarak gördükleri kişiler hakkında farklı ifadeler kullanırken kendilerince dindar görünüp dinlerin yasakladığı birtakım eylemleri yapmaktan kendini alamayan bireyleri ise eleştirmişlerdir.

Katılımcı 7 *“Gerçekten dindar olduğumu düşündüğüm birinden -ki emin olmam imkânsız, kötü etkilenirim.”*

Katılımcı 16 *“Dindar birinin vergi kaçırıldığını görürsem buna şaşırım. Çünkü yüksek vergilerden herkes şikâyetçi. Çok dindar insanlar da artık illallah etmişler.”*

Kimi katılımcılar ise etkilenmeyeceklerini, her bireyin kendi doğruları olduğu ve gönüllü vergi ödeme konusunda bireysel hareket edeceklerini söylemişlerdir. Burada herhangi bir kavramın veya olayın doğruluğunun analiz edilmesi için başkalarının uygulamalarına bakılmaktansa kişinin kendi bildikleri doğrultusunda hareket ettikleri görülmektedir. Bir diğer husus ise toplum tarafından dindar olduğu düşünülen insanların söylemleri ve eylemleri arasındaki farkların katılımcılar üzerinde yaratmış olduğu olumsuz izlenim olmuştur.

Katılımcı 2 *“Her kim olursa olsun ben doğru bildiğim şeyden vazgeçmem. Bunu üzümlere söylüyorum insanların ne olduklarını anlamak gerçekten çok zor. Bir insanın söylemleri ve yaptıkları arasında çok büyük farklar oluyor.”*

Katılımcı 4 *“Benimle benzer inanca sahip birinin vergi kaçırması beni ilgilendirmez. Çünkü insanların tutumlarını sadece inançları belirlemez.”*

Katılımcı 6 *“Dindar olarak görünen kişilerin işyerlerinde yaptıkları hilelere şahit oluyorum. Bu beni çok etkilemiyor. Sonuçta her koyun kendi bacağından asılır.”*

Katılımcı 9 “*Bu benim vergi alışkanlığımı değiştirmez. İnsanlar dindar olsalar bile birer beşeri varlıktır. Yaptıkları her şeyin bedelini kendileri ödeyeceklerdir.*”

Katılımcı 19 “*Dindar olup dükkânı olup vergi levhası olmayan tanıdıklarım var. Ben gerçekten adamın dindar olduğunu biliyorum. Mesela birinin taziyesi oluyor en başta o koşuyor. Bir sürü malzeme alıyor, elinden gelen her şeyi yapıyor. Bu adam vergi levhası olmadığı için vergi vermiyor. Beni etkilemiyor ama. Vergi vermemesine kafayı takmıyorum.*”

Dini inancın gönüllü vergi ödeme üzerinde katılımcıların büyük bir bölümü için belirleyici olmadığı görülmektedir. Kendini dindar olarak ifade eden katılımcıların vergiyi zekât ve fitre gibi dini mali yükümlülükler ile kıyasladıkları görülmüştür. Kıyaslamaların ardından vergi ödemelerinin dini mali yükümlülüklerden ayrıldığı ifade edilmiştir. Özellikle dindar olduğunu ifade eden katılımcıların dindarlıklarının vergi ödeme üzerinde etkili olmadığı tespitine varılmıştır. Vergi ve zekâtı farklı konumlandırırlar ise dindar olmalarına rağmen verginin devlete karşı bir görev olduğunu dini açıdan değerlendiremeyeceği görüşü üzerinde yoğunlaşmışlardır. Din olgusu ile ilgili bulgular kapsamında açıklanan tüm analizler bir arada değerlendirildiğinde din olgusunun TRC3 bölgesinde vergi ahlakının belirleyicisi olmadığı söylenebilir.

Mükelleflerin ideolojilerinin ve siyasi iktidara bakış açılarının vergi ahlakı üzerindeki etkisine ilişkin bulgular

Bireylerin şekillenmesi ve toplumların kurulması için ideoloji çok önemli bir araçtır. Siyasi iktidarların belirlemiş oldukları amaçlar için toplum kurulumunda ideoloji, işlevsel olarak kritik noktadadır. Devletler, toplumları belirlemiş oldukları bir düzen içerisinde tutarak bu düzeni korumayı ve toplumsal bütünlük sağlamayı amaçlarlar (Poulantzas, 1992).

Özhan (2018), Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşayan seçmenler ile ilgili yapmış olduğu çalışmada bölgede Kürt kimliğinin net bir biçimde kabul gördüğünü ifade etmiştir. Bununla beraber Güneydoğu Anadolu Bölgesinde çok büyük siyasi gücü olduğu varsayılan ve geçmiş dönemlerde bu doğrultuda sonuçların ortaya çıktığı bölgede aşiret ve tarikat bağlarının zayıfladığını ifade etmiştir.

Katılımcıların destekledikleri siyasi partilerin, belediye seçimlerini veya genel seçimleri kazanmaları halinde vergi ödemelerinin nasıl değişeceği üzerine yapılan mülakatlarda farklı konular ortaya çıkmıştır. Katılımcılar özellikle belediyelere yapılan ödemelerde siyasi partilere dikkat ettiklerini ifade etmişlerdir.

TRC3 bölgesinde görüşme yapılan katılımcıların ortak özellikleri arasında oldukça politik olmaları göze çarpmaktadır. Görüşmeler gerçekleştirilirken katılımcıların güncel siyasi ve ekonomik olayları takip ettikleri bununla birlikte siyasi tarih ile ilgili de bilgi sahibi oldukları görülmüştür. Katılımcılar belediye gelirleri içerisinde yer alan belediye vergilerine değinmişlerdir. 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nda yer alan Çevre ve Temizlik Vergisi, Emlak Vergisi ile İlan ve Reklam Vergisi en fazla görüş beyan edilen vergiler arasında yer almaktadır. Gönüllü vergi ödeme ile ilgili yapılan değerlendirmelerde bir kısım katılımcı destekledikleri partilerin belediyeyi yönetmelerinin vergiye gönüllü uyumu arttıracığı doğrultusunda cevaplar vermiştir.

Katılımcı 5 *“Buna canlı bir örnek vereyim. Yaşadığım yerdeki belediyeyi politikasını beğenmediğim ve insanlara gerçekten faydalı hizmetler yapmadığını düşündüğüm bir belediye yönetimi olduğu için, belediyeye gelir oluşturacağı için 4 yıl boyunca su faturamı bile ödemedim. Sırf bakış açım ters olarak gördüğüm yerlere, bazı gayrimeşru işlere para aktarımı yapıldığını düşündüğüm için. Devlet yanlısı bir belediye olduğu anda da gidip tüm borçlarımı gönüllü olarak ödedim.”*

Katılımcı 7 *“Aslında parti ayrımı yapmadan herkese eşit mesafede olmak gerekiyor ama parti gerçekten insanı etkiliyor. İktidar partisi ve belediyeyi kazanan partiler farklı olduğu zaman bunu yaşadım. Birinden eminim kendimce. Zaten güvendiğim için oy veriyorum. Diğerine güvenmediğim için oy vermedim. İçerisinde vergiyi de barındıran bazı ödemeleri yapmamaya çalıştım. Mecbur kalıp yaptığımda da çok gönülsüz olarak yaptım.”*

Katılımcı 12 *“Desteklediğim parti iktidarda olursa tabi ki daha gönüllü olarak öderim. Bu insanlara cazip gelir.”*

Katılımcı 25 *“Hangi parti iktidarda olursa olsun vergilerimi öderim. Ama gönül verdiğim parti iktidardaysa daha gönüllü öderim. En azından elde edilen vergi gelirinin halka hizmet için, halkın refahının artması için kullanılacağından emin olurum.”*

Aile ve sosyal çevrenin vergi ahlakı üzerindeki etkisine ilişkin bulgular

Sosyal çevre ve ailelerin, bireyin çocukluktan itibaren kişiliğinin ve hayata bakışının belirlenmesinde etkisi büyüktür. Bireyler pek çok davranışta bulunurken evde veya ilişki içerisinde buldukları çevrelerini gözlemleyerek bu doğrultuda hareket ederler. Vergi ahlakının şekillenmesi üzerinde de ailelerin ve bireylerin sosyal çevrelerinin tutum ve davranışları bireyleri yönlendirmektedir. Araştırmanın konusunu oluşturan şehirlerdeki aile yapıları da bu hususta önemli bir referans olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mükelleflerin ailelerinde ve yakın çevrelerinde vergi kaçırma davranışında olanların sıklık durumu

TRC3 bölgesinde yapılan görüşmelerde mükellefler yakın çevrelerinde farklı yöntemlerle vergi kaçırıldığını ifade etmiştir. Vergi kaçırmaya şahit olanların üzerinde durdukları hususlardan biri sahte faturadır. Sahte faturalar ve yanıltıcı belgeler ile birlikte vergi kaçırıldığını şahit olan katılımcılar bulunmaktadır.

Muhasebe meslek mensuplarının, mükelleflerin istekleri doğrultusunda vergi kaçırdıkları dile getirilen bir diğer önemli noktadır. Görüşmelerin bir kısmında muhasebe meslek mensupları aracılığıyla bazı usulsüzlüklerin yapıldığı ifade edilmiştir. Mükelleflerin yakın çevrelerinde ve ailelerinde şahit oldukları bir diğer konu kaçak elektrik meselesidir. Vergi algısının yol, su ve elektrik özelinde değerlendirildiği katılımcıların olduğu görüşmelerde vergi kaçırma davranışının elektrik faturaları üzerinden ifade edildiği görülmüştür. Kaçak elektrik kullanıldığı takdirde ödenen faturalarda yer alan vergi kalemlerinin ödenmemesi vergi kaçırma olarak değerlendirilmiştir. Katılımcıların üzerinde durduğu diğer bir konu bütün gelir yaratan faaliyetlerin kayıt altına alınmamasıdır. Ticari faaliyetlerin kayıt altına alınmaması neticesinde kayıt dışı işlemler yapıldığı ve bunda muhasebe meslek mensuplarının etkisinin olduğu katılımcılar tarafından dillendirilmiştir.

Katılımcı 1 *“Çok sık karşılaştığım bir şey. Vergi inceleme ve vergi tekniği raporlarında görüyorum. Mesela sahte belge düzenleme var, sahte belge kullananlar var. Bu işlemleri yapanlar vergi kaçakçılığı yapmış oluyor.”*

Katılımcı 3 *“Mesela muhasebecilerin yanına gidip geldiğim zaman bazı konuşmalara şahit oluyordum. Ya bu ay bana çok vergi borcu gelmiş niye böyle oldu diye. Muhasebeci de böyle olması lazım yoksa denetime gireriz diyordu. Ben başta anlam veremiyordum. Ne demek böyle olması lazım. Ya öyledir. Ya da öyle değildir. Olanı lazım dendiği zaman demek ki araya farklı etkenler giriyor.”*

Katılımcı 5 *“Bence Türkiye’de vergi kaçırmanın oranı %90’dır. Çevremde de çok fazla şahit oluyorum. Toplumda fatura alışkanlığı yok mesela. Hiç fatura kesilmiyor. Yine çiftçiler kesinlikle vergi ödemiyor. Toptancıya satıyorlar ortada vergi filan yok.”*

Katılımcı 6 *“Siirt’te ve Kurtalan’da çok fazla naylon fatura işleri yapanları duyuyorum. Bu insanlardan tanıdıklarım var yakın çevremde olanlar var. Çok lüks hayatlar yaşıyorlar. Zevk içinde yaşıyorlar. Toplum da buna yöneliyor.”*

Katılımcı 15 “Çevremdeki insanlar genel olarak avukatlar. Herhangi bir ticari işletmesi olan kişiler çevremde çok az. Meslektaşlarımdaki şeyleri gözlemlediğim zaman tüm vergilerini zamanında ve tam olarak ödeyen sayısı çok çok az.”

Katılımcı 19 “Çevremde vergisini düzenli ödeyen insan sayısı çok az. Genelde insanlar ya erteliyor ya da fırsatını bulunca ödememek için ellerinden ne gerekiyorsa yapıyor. Çok fazla sahte fatura var. Bunlar da vergi kaçırmak değil mi? Yıllardır esnafılık yapıp vergi levhası olmayan bir dünya insan tanıyorum.”

Katılımcı 20 “Vergi kaçırmaktan kasıt gelirini tam göstermemek, kaçak mal kullanmak ise etrafımda çok fazla insan görüyorum. Ben kuaförüm mesela. Çektiğim her fönün, kestiğim her saçın parasını gelir olarak gösteremem. Dünyada hiçbir kuaför bunu yapamaz.”

Aile ve sosyal çevrede vergi kaçırma davranışının gönüllü vergi ödeme üzerindeki etkisi ile ilgili bulgular

Araştırmaya katılan 32 vergi mükellefinin 14 tanesi vergilerini düzenli bir biçimde ödediğini ifade etmiştir. 18 kişi ise vergi ödemelerinin düzenli olmadığını ve fırsatını bulduklarında vergi borcunu ödememek için farklı yollar denediklerini söylemiştir. Vergisini düzenli ödeyen 14 mükelleften 8’i ücret üzerinden gelir vergisi ödeyenlerden oluşmaktadır. Ücretlerin vergilendirmesinde temel yöntem stopaj usulü ile verginin alınması olduğu için ödeme yapılmadan önce vergi kaynaktan kesilmektedir. Bu grupta yer alan katılımcıların verginin oluşturduğu psikolojik baskıyı çok fazla hissetmedikleri görülmüştür. Vergilerini düzenli ödediğini ifade eden katılımcıların bir kısmı sonraki görüşme sorularında birtakım vergi ödemelerini düzenli yapmadıklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcılardan kamu çalışanları, vergiler ile ilgili görüş beyan ederken dolaylı vergilerden ziyade dolaysız vergiler hakkında açıklamalar yapmıştır. Bu grup ile ilgili mali anestezi den söz etmek mümkündür. Bundan dolayı görüşme yapılan kamu çalışanlarının tamamı vergi ödemelerinin düzenli olduğunu beyan etmiştir. Ama diğer gelir unsurları ile karşılaşanların beyanlarında farklılıklar mevcuttur. Bu grubun sosyal çevreleri ve ailelerinin vergiye karşı tutumları ile ilgili verdikleri tepkilerde de benzerlikler bulunmaktadır. TRC3 bölgesinde yapılan görüşmelerde karşılaşılan diğer bir husus ise ailelerine ve çevrelerine olası bir vergi kaçırma davranışına tepki gösterenlerin dayandıkları nokta “tüm vatandaşların hakkı, kul hakkı ve günah” biçimindedir.

Katılımcı 1 “Ailemden veya yakın çevremden biri vergi kaçırırsa çok kızarım. Çünkü bu büyük bir günah. İstemem yani ailemden biri o harama girsin, o günahı işlesin. 81 milyonun hakkı var yani. 81 milyonun hakkıyla gitmelerini istemem öbür dünyaya.”

Katılımcı 25 “Ailemden biri eğer vergi kaçırırsa onlara bu işten ekme yediklerini ve ekmeğe haram bulaştırmamaları gerektiğini söylerim. Yakalanmaları halinde karşılaşacakları cezai işlemlerden bahsederim.”

Katılımcılardan vergilerini düzenli ödemediğini ifade edenlerin pek çoğu vergi kaçırana yönelik yaklaşımlarını belirtirken kişilerin gelir düzeylerini göz önünde bulundurmışlardır. Eğer kişilerin yeteri kadar geliri varsa ve buna rağmen vergi ödemiyorlarsa bu husus eleştirilmektedir. Ama kişilerin gelir seviyeleri düşük ve bundan dolayı vergi ödemiyorlarsa mazur görülmektedir.

Katılımcılar, ticaret yapılan tarafın kamu olması halinde vergilerin doğru bir biçimde ödendiğini ama herhangi bir şahıs ile ticaret yapıldığında vergi kaçırıldığını söylemişlerdir. Avukatlık görevini icra eden katılımcılar da çiftçiler ile aynı doğrultuda görüşlerini belirtmişlerdir. Dava taraflarından birinin kamu olması halinde her şeyin usulüne uygun yapıldığını, kamu olmaması halinde ise vergi ödemekten kaçınıldığını söylemişlerdir. Bu gibi konularda kişiler hem kendilerini hem de çevrelerindeki insanları haklı görmektedirler.

Katılımcı 12 “Devletin zorla aldığı bazı vergiler var onları ister istemez ödüyorum. Ama diğer vergilerin bir kısmını ödeyemediğim zamanlar oluyor. Yakın çevremden birinin maddi durumu iyiyse ve vergi ödemiyorsa buna tepki gösteririm. Ama adam hem iş yapmış hem zarar etmiş hem de vergi borcu çıkmışsa bu adama ne diyebilirsin ki?”

Katılımcı 13 “Bütün vergilerimi düzenli olarak ödediğimi söyleyemem. Ben çiftçiyim. Eğer sattığım ürünleri Toprak Mahsulleri Ofisi alırsa her şey usulüne uygun yapılıyor. Ama Ofise değil de bir başkasına satarsam çoğu zaman herhangi bir kayıt olmuyor. Ailemden biri günün birinde büyük bir holding sahibi olur ve vergi kaçırırsa ona tepkim çok büyük olur. Hatta tüm bağlarımı kopartırım. Ama kendi kendine yeten arkadaşlarım ve akrabalarım vergi kaçırırlarsa buna tepki göstermem.”

Katılımcı 29 “Hizmet bana ulaşmayana kadar ben kimseye vergi kaçırmayın demem. Bu ülkenin en zengini biz miyiz? Dedim ya demin zengin vergi filan vermiyor. Görüyoruz cami yapıyorlar, okul yapıyorlar. Bunları bize hizmet için mi yapıyorlar? Hayır. Vergiden düşmek için yapıyorlar. Biraz da vicdanlarını rahatlatıp toplumda değer görmek için yapıyorlar.”

Sosyal çevreden veya aileden bireylerin vergi kaçırıp yakalanmaması durumunun katılımcılar üzerindeki etkisi

Katılımcıların bir kısmı vergi ödemeyen veya vergi kaçırarak yakalanmadıklarını ve cezalandırılmadıklarını, yakalanmaları neticesinde ise ya hiç ceza ödemedikleri ya da çok az ödediklerini gördüklerinde vergi ödeme motivasyonlarının düştüğünü ve bu kişiler gibi davranmaya başladıklarını ifade etmektedir.

Katılımcılardan bazıları sosyal çevrelerinden vergi kaçırarak haklı gördüklerini söylemişlerdir. Bununla birlikte aynı meslek grubunda faaliyet sürdüren insanların tavsiyelerinin katılımcıları etkilediği görülmektedir. Vergi kaçırarak yakalanmayan insanların nitelikleri üzerinde yoğunlaştığı, katılımcıların kendilerine göre dürüst olduğunu düşündükleri insanların vergi kaçırarak yakalanmadıklarını gördüklerinde vergi kaçırma davranışına yöneldikleri tespit edilmiştir.

Katılımcı 7 *“Haklı sebeplerini anlatanlar veya bizzat şahit olduklarım oluyor. Bunlardan yakalanmayanlar da oluyor. Ekonomik olarak kötü olduğumda acaba dediğim maalesef oldu. Örnek vereyim bir ara dediler ki Diyarbakır’da bir ekip var. Doğalgaz saatlerini sayaç okumadan birkaç gün önce gelip geriye sarıyorlar. 1 ayda mesela 600 TL fatura gelecekken adam kumandayla sayacı geri sarıyor 100 TL’ye düşürüyor. Dürüst olayım sıcak baktım.”*

Katılımcı 11 *“Öncelikle şunu söylemeliyim ki; özellikle kaçırmayı denemem ama içimden de ben neden ödedim ki o zaman demekten kendimi alıkoyamam ve tabiri caiz ise enayi gibi hissederim.”*

Katılımcı 16 *“Bizim sektörde bizden daha tecrübeli olanlar şunu söylüyor. Bunu yapmazsan para kazanamazsın. Öğrencilerin sayısı belli. Fiyat aralığı aşağı yukarı belli. Bir yerden kısmak gerekiyor. Hepimizin evi ailesi var. Evimizin kirasından, elektrik faturasından kısamıyoruz. Öğrenciden alacağın saatlik ücreti yükseltip vergimi vereyim desen bu da imkânsız. Çünkü bir sürü alternatif var. İnsanlar 1 TL’nin hesabını yapıyor. İlk hedef vergi. Ondan dolayı özellikle meslektaşlarının söyledikleri ve yaptıkları beni etkiliyor ve onlar gibi hareket ediyorum.”*

Katılımcı 18 *“Sayısız örnekle karşılaştığım için sıradan bir şey olmuş bu artık. Devlet benden direk kesinti yapmasa kesinlikle geciktiririm. Elimden gelse ödemem.”*

Katılımcı 20 *“Eğer yakın çevremde kendini haklı gören insanın hayata bakışı benim gibi ise bende etkilenirim. O ceza almıyorsa bende ceza almam diye onun gittiği yoldan giderim.”*

Vergi Ahlakının Ekonomik Belirleyicilerine İlişkin Bulgular

Katılımcılar ile yapılan görüşmeler analiz edildiğinde, katılımcıların vergi ahlakının belirleyicilerinden ekonomik belirleyicilere ilişkin görüş bildirdikleri tespit edilmiştir.

Genel kamu hizmetleri ile vergi idarelerinin gelir vergisi mükelleflerinin vergi ahlâkı üzerine etkisine ilişkin bulgular

Ödenen vergilerin vatandaşlara kamu hizmeti olarak dönmesi mükellef davranışları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bununla beraber vergi ile ilgili işlemlerin yapıldığı kamu kurumlarındaki işleyiş ve son yıllarda pek çok işlemin elektronik ortamda yapılması mükelleflerin vergi ahlaklarını belirleyen unsurlar arasında yer almaktadır.

TRC3 bölgesinde yaşayan insanların ödenen vergilerin kamu hizmeti olarak dönüp dönmediği üzerine fikirlerinin büyük kısmı kamu hizmetlerinin olduğu ama pek çok alanda eksik kaldığı şeklindedir. Burada katılımcıların kamu hizmeti kavramından ne anladıkları ve bunun karşılığındaki bekledikleri oldukça önemlidir. Katılımcıların değerlendirmelerde bulunurken kendi yaşam alanlarından başlayarak mahalle, ilçe, il geneline göre tespitlerde buldukları görülmektedir. Yine çeşitli temel insani ihtiyaçlardan mahrum kaldıklarını ifade eden katılımcıların olduğu da görülmektedir. Kamu hizmetlerinden yeteri kadar yararlanmadıklarını ifade eden katılımcıların vergiye gönüllü uyumlarının az olduğu sonucu ile karşılaşılmaktadır.

Katılımcı 6 *“Kesilen vergiler karşısında bizlere yapılan hizmet o kadar ahım şahım değil. Benim yaşadığım yerde yeşil alan yok. Çocuklarımın parklarda zaman geçirmesini istiyorum ama olanak yok.”*

Katılımcı 8 *“Şehir olarak düşünelim bu şehirde ödenen vergi tutarı iki kat artarsa kamu hizmetleri artmayabilir. Hatta verilere bakıldığı zaman daha net olarak her şey gözlemlenebilir. Verginizi ödeyin karşılığında hizmet görelim şeklindeki yaklaşımın çok doğru olmadığını düşünüyorum. Bireysel olarak fikrimi söyleyeyim ödediğim vergilerin kamu hizmeti olarak çok az bir kısmının döndüğünü düşünüyorum. Bu beni ödeme noktasında olumsuz yönde etkiliyor.”*

Katılımcı 15 *“Çok sınırlı olarak geri döndüğünü düşünüyorum. Çok çok dolaylı yollardan kamu hizmeti olarak geri dönüyor ama çoğu zaman hayatıma direkt olarak dokunmuyor.”*

Katılımcı 20 *“Kesinlikle düşünmüyorum. Özellikle Şırnak'ta hiç hizmet olmadığını düşünüyorum. Devletin yapması gereken bazı klasik şeyler var. Onlar dışında bir şey yapılmıyor.”*

Katılımcı 32 *“Ekonomik olarak zayıf olduğumuz için mağdur insanlara istenilen yardımlar yapılamadı. Bunun kamu hizmetleri içinde geçerli olduğunu söyleyebilirim. Bugün hangi okul müdürü ile görüşürseniz görüşün veya hangi camii imamıyla görüşürseniz görüşün size bir sürü sorun anlatacaklardır.”*

Katılımcılardan bazıları yaşadıkları şehirleri diğer şehirler ile mukayese etmiş ve bununla ilgili bölgelerarası gelişmişlik farklarına dikkat çekmiştir. Bazı katılımcılar ise aynı yerleşim yerinin farklı iki bölgesinde var olan farklılıkları ve hizmetlerin eşit şekilde dağıtılmadığını söylemiştir. Burada önemli olan bir diğer husus ise yapılan karşılaştırmalarda Türkiye'nin sanayi, üretim ve turizm alanlarında lokomotif sayılacak şehirler ile kıyaslamaların yapıldığıdır. Yine katılımcılar genel kamu hizmetlerinin etkin bir biçimde yapılmadığı hususunda birtakım eleştiriler de bulunmuşlardır.

Katılımcı 1 *“Kısmen kamu hizmeti olarak vergilerin geri döndüğünü düşünüyorum. Ama kamu hizmetlerinin faydalanan kişilere göre değiştiğini düşünüyorum. Örnek olarak benim yaşadığım şehir küçük bir şehir. Büyükşehirlerde daha fazla vergi tahsilatı olduğu için onlara daha çok kamu hizmeti sağlanıyor.”*

Katılımcı 23 *“Ödediğim vergilerin kamu hizmeti olarak döndüğünü kısmen düşünüyorum. Ama burada bölgesel farklılıklar var. Her yere yapılan hizmetin aynı olmadığını düşünüyorum. Bizim bölgede tam bilmiyorum ama vergi kaçırma söz konusu olsa bile devletin vergi gelirleri tek bir yerde kullanılıyor.”*

Katılımcı 24 *“Yaşadığım şehirde hiç düşünmüyorum. İstanbul, Ankara, İzmir veya Antalya ile karşılaştırdığım zaman kamu hizmetlerinin çok eksik kaldığını düşünüyorum.”*

Bu grupta yer alan katılımcıların cevaplarının genel olarak iktisadi kamu hizmetleri ve sosyal kamu hizmetleri etrafında toplandığı söylenebilir. Katılımcıların; kültürel veya bilimsel kamu hizmetleri ile ilgili fikir beyan etmedikleri görülmektedir. Genel kamu hizmetlerinden yeterince yararlanmadığını düşünen katılımcıların vergiye gönüllü uyumlarının olumsuz etkilendiği sonucuna varılmıştır.

Vergi denetimleri ve vergi cezalarının vergi ahlakına etkisine dair bulgular

Vergi denetimleri konusunda yapılan görüşmelerde katılımcıların hem fikir olduğu konu denetimlerin yetersiz olduğudur. Denetimlerin yetersiz olmasının da vergi kaçırmaı arttırdığı, vergisini gönüllü ödeyen mükellefleri kötü etkilediği düşüncesi hâkimdir. Yapılan görüşmelerde hiç denetime denk gelmediğini ifade edenler olduğu gibi yapılan denetimlerin formaliteden ibaret olduğunu söyleyen katılımcılar mevcuttur.

Katılımcı 7 *“Denetimlerin yeterli olmadığını düşünüyorum. Geçen bir arkadaşımın yanına gittiğimde iki kişiyle çay içiyordu. Klâsik dost sohbeti. Yarım saat sonra maliyeden geldiklerini anladım. Böyle olmaz yani. İşini hakkıyla yapan mutlaka vardır ama benim karşılaştıklarım maalesef lakayıt davranıyordu.”*

Katılımcı 8 *“Denetimlerin kötü amaçlara sebep olduğuna şahit oldum. Vergi dairesinin elinde kozlar var. Bunları gerektiği zamanlarda kullanıyor. Tabiri caizse vergi dairesinin radarına takılmadıysanız herhangi bir problem olmuyor.”*

Katılımcı 20 “Hem birinin yanında çalıştığım da hem de kendi dükkânımı açtığım ilk zamanlarda vergi levham yoktu. Bir Allah’ın kulu da gelip demedi ya sen burada esnafsın kaydın yok, hiçbir şeyin yok. Müşterilerim arasında memur olan kişiler de var. Aralarında bilenler de vardı. Kimse önemsemiyor.”

Katılımcı 23 “Denetimlerin çok etkili olmadığını düşünüyorum. Evet, bazen yapılıyor ama çok göstermelik. Zaten küçük yerlerde hatır gönül ilişkisi çok fazla. Gerçek bir denetim yapacaksın örneğin getireceksin İzmir’den memurları burada denetim yapacaksın. Kimin kimi denetlediğini kimse bilmeyecek.”

Katılımcı 1 “Denetimler de maalesef yeterli değil. Ciddi personel eksikliği var. Düşünün bir şehirde 9.000 tane vergi mükellefine 3 tane yoklama memuru düşüyor. Mükellef sayısı sürekli artıyor. 3 tane yoklama memurunun hem yoklamaya çıkıp hem de vatandaşın iş ve işlemlerini yapması mümkün değil.”

Vergi aflarının vergi ahlakı üzerindeki etkisine dair bulgular

Cumhuriyet kurulduktan sonra 2022 yılına kadar toplam 37 tane vergi affı çıkarılmıştır. Yapılandırma kanunu olarak adlandırılan bu kanunlar son yıllarda oldukça artmıştır. 2001 yılı ile 2022 yılı arasında toplam 12 tane kanun çıkarılmıştır. Vergi afları ve vergi borçlarının yapılandırılması beraberinde bazı tartışmaları da getirmektedir. Zamanında vergi ödeyen mükelleflerin dezavantajlı olduğuna dair bir algı mükellefler arasında yaygınlaşmaktadır. Yine yapılandırma kanunlarının son yıllarda çok fazla çıkması mükellefler arasında rehavete yol açmaktadır.

Mardin, Batman, Siirt ve Şırnak illerinde yapılan görüşmelerde vergi afları ve vergi borçlarına yönelik yapılandırma kanunlarının genel olarak mükellefleri olumsuz etkilediği görülmektedir. Katılımcıların pek çoğu vergi afların mükellefler arasındaki adalet duygusunu olumsuz etkilediği ifade etmiştir. Vergi aflarından yararlananların ve yararlanmayanların görüşlerine aşağıda yer verilmiştir.

Daha önce vergi affından yararlananlar

Görüşme yapılan gelir vergisi mükelleflerinin bir kısmı geçmiş yıllarda en az bir defa çıkan kanunlar kapsamında vergi borçlarını yapılandırmışlardır. Genel olarak su faturalarının geç ödenmesi, motorlu taşıtlar vergisi, katma değer vergisi, emlak vergisi, çevre ve temizlik vergisi, üniversite öğrenimi süresince alınan kredi yurtlar kurumu kredi ödemesi ile trafik cezaları üzerinde yoğunlaşmıştır.

Vergi aflarından yararlanan katılımcıların büyük bir bölümü düzenli vergi ödeyenler için vergi aflarının bir ceza niteliğinde olduğunu ifade etmektedir. Bununla beraber “keşke zamanında ödemeseydim” ifadesi de katılımcıların dile getirdiği bir diğer husustur. Vergi aflarından yararlanan mükelleflerin, sıklıkla çıkan vergi aflarından kaynaklı vergi ahlaklarının olumsuz etkilendiği görülmektedir. Zamanında vergi borçlarını ödemeyen mükelleflerin belirttiği bir diğer nokta ise imkânları el vermediği için ödeyemedikleridir. Bu görüşte olan katılımcılar, imkânı olan diğer mükelleflerin de zamanında vergi borçlarını ödemeleri gerektiğini belirtmişlerdir.

Katılımcı 5 “*Vergi afları çıktığında direk aklıma gelen keşke ben de zamanında ödemeseydim cümlesiydi.*”

Katılımcı 12 “*Vergisini düzenli ödeyen mükellefler için tabii ki bu bir sorun. Ama benim gibi birtakım sebeplerden dolayı ödeyememiş vatandaşlar için güzel bir şey.*”

Katılımcı 14 “*Vergi afları çok yanlış bir şey. Şimdi pandemi var mesela. Tamam affedilsin faizler silinsin eyvallah. Ama normal dönemlerde adamlar ödemiyor her türlü gayri resmi şeyleri yapıyor, sağlam adamda vergisini düzenli yatırıyor. Ardından bir af çıkıyor. Onlarla biz bir oluyoruz.*”

Katılımcı 15 “*Borçlular için çok faydalı buluyorum. Diğer taraftan ödemelerini düzenli yapanlar içinde dezavantajlı. Afların çıkması kötü değil ama düzenli ödeme yapanlar için düzenlemeler yapılmalıdır.*”

Katılımcı 23 “*Vergi aflarının bu kadar düzensiz bir şekilde çıkarılması çok kötü. Sosyal medyada veya yazılı basında vergi affı mı geliyor gibi çeşitli haberler yapıldığında kimse vergi borcunu ödemiyor. Neredeyse her sene devlet vatandaştan alamadığı paraya karşılık bildiğin pazarlık yapıyor.*”

Daha önce vergi affından yararlanmayanlar

Vergi affından veya vergi borcu yapılandırılmalarından faydalanmayan mükelleflerin büyük kısmı bu uygulamalardan rahatsızlıklarını ifade etmiştir. Vergi aflarının çıkma sıklığı en büyük eleştiri konusu olmuştur. Bununla beraber bir diğer önemli sorun vergi aflarının çıkacağından önceden bilinmesi ve bu konuda bilgi sahibi olan mükelleflerin bu konuda pozisyon alarak vergi ödememesi durumu bir problem olarak görülmektedir. Vergi aflarının sıklıkla çıkmasının sebebini ekonomideki kötü gidişatla ilişkilendiren mükellefler de mevcuttur. Genel olarak bakıldığında, vergi aflarından yararlanmayan mükelleflerin sıklıkla af çıkmasıyla beraber gönüllü vergi ödeme davranışlarının çok kötü etkilendiği ifadeleri çoğunluktadır.

Katılımcı 4 “Vergi aflarından rahatsızlık duyuyorum. Zamanında tüm vergilerini ödemeye çalışan biri olarak zamanında ödemenin bugüne kadar hiçbir avantajını görmedim.”

Katılımcı 11 “Vergi aflarının çok sık çıkması vergi vermeyenlerin, vergi verenlere göre daha akıllıca bir iş yaptığı sonucunu ortaya çıkardığından vergi affı geleceği düşüncesi ile vergi verme isteğini ve inancını ortadan kaldırmakta.”

Katılımcı 20 “Vergi afları derken benim aklıma büyük şirketlerden vergi almadıkları şeyler geliyor. Zaten ülkenin en zengin şirketleri bunlar. Birde vergi borçlarının hepsi siliniyor. Buna katılıyorum.”

Katılımcı 28 “Vergi aflarının çok fazla çıkması ekonomik bir sorun göstergesi. Vatandaşlar vergi borçlarını ödeyemiyor. Bunun karşılığında devlet parasını alamıyor. En sonunda ne alabilirim acaba deyip af çıkarıyor.”

Mükelleflerin vergilemede adalet algılarının vergi ahlakı üzerine etkisine ilişkin bulgular

Katılımcıların adalet anlayışı kriterlerine bakıldığında büyük şirketlerin vergi borçlarının silindiği ama düşük gelirli mükelleflerin bu ayrıcalıklardan yararlanamadıkları ifade edilmiştir. Bununla birlikte katılımcılar vergi adaleti üzerinde değerlendirmeler yaparken kendi meslek grubundaki diğer mükellefler ile vergi kaçakçılığının yoğun yapıldığını düşündükleri şehirler üzerinden değerlendirmeler yapmışlardır. Vergi ödemede adaletsizlik olduğunu öne süren katılımcılar arasında vergilerini zamanında ve tam ödemeyen gelir vergisi mükellefleri bulunmaktadır. Gördükleri adaletsiz uygulamalardan kaynaklı olarak vergi ödemedikleri yönünde ifadeler yer almıştır. Vergilemede adalet konusunda olumsuz düşüncelere sahip katılımcıların vergi ahlaklarının olumsuz yönde etkilendiği görülmüştür. Adalet anlayışının sadece vergi ile ilgili konular özelinde değerlendirilmediği, sosyal yaşamın diğer alanlarıyla da ilişkilendirildiği görülmüştür.

Katılımcı 7 “Bazen büyük şirketlerin vergi borçları büyük oranda siliniyor. Bunun sebeplerini iyi araştırmak gerekiyor. Herkese eşit davranılmadığı zaman kamu vicdanını yaralayabilir. Vergi borcu silinen şirketlerin, silinme sebeplerinin insanlarla paylaşması lazım.”

Katılımcı 15 “Vergiye cebren ödemek zorunda olduğum için ödüyorum. Vergi ödemede adaletsizlik olduğunu düşündüğüm için gönüllü olarak, hoşnut olarak ödemiyorum. Mesela ben 4 yıllık bir avukatım. 20 yıllık avukat ile hemen hemen aynı vergiyi ödemem vergi adaletsizliğinin en büyük kanıtıdır.”

Katılımcı 25 “Vergi ödemeyen veya vergi kaçıran insanlara bunun sebebini sorarsanız herkes vergi adaletsizliğinden bahseder. Herkesin gelirine göre vergilendirilmesini ister. Bazılarının gelirini az

gösterdiğini buna devletin eksik kaldığını dile getirirler. Eğer bugün adı her ne olursa olsun bir gruba ayrıcalık tanınırsa bu adalet duygusunu zedeler. Benim gelirimden otomatik olarak vergi kesilmezse öyle bir durumda ben de ödemem.”

Katılımcı 3 *“Daha önce ben tüm Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesine çalışıyordum. Batman, Şırnak, Diyarbakır, Bitlis, Şırnak ve Muş'ta kaçak mazot varken Siirt'te yoktu. Bunun sebebi Siirt'te denetim olması değil, insanların birbirini şikayet etmesinden kaynaklı. Ben kaçakçılık olsun demiyorum ama Siirt'te yoksa hiçbir yerde olmamalı. Bu en büyük adaletsizliktir. Bir aile ve bir devlet; eğitimden, ekonomik unsurlardan veya farklı unsurlardan yıkılmaz ama adaletsizlik varsa o devlet yıkılır.”*

Ekonomik konjonktürün vergi ahlakı üzerindeki etkisine dair bulgular

Katılımcılar ile görüşmelerin yapıldığı zaman aralığı pandemi dönemine denk gelmiştir. Pandeminin tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ekonomik yansımalarının olumsuz olduğu aşikârdır. Görüşmelerde ücret üzerinden vergilendirilen gelir vergisi mükellefleri hariç diğer mükelleflerin tespitlerini pandemi koşullarının etkisi altında yaptıkları görülmektedir.

Katılımcıların büyük bir kısmı, ekonomik konjonktürün gönüllü vergi ödeme davranışını oldukça olumsuz etkilediği yönünde fikir beyan etmiştir. Katılımcılar pandemi dönemi boyunca gelirlerinin ciddi bir biçimde azaldığını, alınan önlemlerden kaynaklı olarak pek çok meslek grubunun gelirlerinin azaldığını, devletin yeterli ölçüde destek vermediğini ifade etmişlerdir. Devletin vergi borçları ile aldığı tedbirlerin erteleme biçiminde olduğu süreçte pandemide gelirleri ciddi biçimde düşen katılımcıların öncelik sıralamalarında vergi ödemelerinin olmadığı gözlemlenmiştir.

Katılımcı 8 *“Şu an bildiğiniz gibi pandemi var. Benim gibi pek çok insanın geliri azaldı. Temel ihtiyaçlarımızı bile çok zor karşılıyoruz. Böyle iken ben kazancımı doğru bir biçimde beyan edemiyorum. Pandemi var, devletin vatandaşına desteği eksik. Samimiyetle söylüyorum, vergi dairesine giderken ayaklarım beni geriye götürüyor.”*

Katılımcı 11 *“Bu soruyla ilgili verebileceğim tek cevap ülkenin durumu ne olursa olsun bir şekilde vergilerin arttırıldığı ve düzenli vergi ödemesi yapanların adeta cezalandırıldığıdır. Pandemi dönemine baktığımızda ise meslek grupları açısından farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin gazetecilikte gelir kapısı olarak ihale ilanları en büyük payı almaktadır. Fakat pandemi nedeni ile ihalelerin yapılamaması ve işlerin yürütülememesi bizleri olumsuz yönde etkilemektedir.”*

Katılımcı 15 “*Vergi dediğimiz şey gelire orantılı bir şey. Gelirin iyiye vergi öderken herhangi bir zorlukla karşılaşmıyorsun. Ama gelirin azaldıkça ödeme kalemlerindeki her değişiklik seni sıkıntıya düşürüyor. Ama şöyle bir şey var. Vergi borcu temel ihtiyaçlar karşısında ortaya çıkan borçlar gibi değil. Vergi borcu; su borcu, elektrik borcu veya doğalgaz borcu gibi şeylerden çok farklı. Bunları ödemediğinde yaptırım direkt olarak hayatını etkiliyor. Ama vergi borcunu ödemediğin zaman hayatın etkilenmiyor. Bundan dolayı mükellefler ödeme noktasında vergi borcunu en son kalemlere alıyorlar.*”

Katılımcı 16 “*Pandemi döneminde her bir öğrenciyi kursa kaydederken %18 oranında KDV kesiliyordu. Sonra bu oran düşürüldü. Bu olumlu bir gelişmeydi. Ben öğrencilik yıllarımdan beri özel ders veriyorum. Normalde yaz döneminde acayip talep olurdu. Zamanımız yetmezdi. Şimdi ne kursta ne de özel derste hiç gelen giden yok. 1 tane kayıt bile yok.*”

Katılımcı 23 “*Paramız değer kaybettiğinde ekonomik olarak herkes kötü etkileniyor. Hem ekonomik kriz dönemlerinde hem de son yaşadığımız pandemi döneminde herkes gibi ben de kötü etkilendim. Gelirinize göre harcamalarınız oluyor. Tamam gelir azaldığı için ödediğim vergilerde azalıyor ama bu defa vergi borcu içinde bulunduğun zaman diliminde senin için asla öncelik olmuyor. Parayı idareli kullanmalısın ve elinden geldiği kadar vergi borçlarını ötelemeye çalışıyorsun.*”

Mükelleflerin yolsuzluklara karşı tutumları ve vergi ahlakı etkisine dair ilgili bulgular

Yolsuzluk eylemi doğası gereği gizli bir eylemdir. Yolsuzluklar; ekonomilerde yatırım, gelir dağılımı, büyüme gibi unsurları olumsuz olarak etkilemektedir. Toplumlara hizmet etmek gibi önemli görevleri olan devletlerin bu konuda sorumlulukları oldukça fazladır. Devletler yolsuzlukla mücadele ederken bu süreci hem ulusal hem de uluslararası boyutta kurumlar ile işbirliği içerisinde yürütmelidir. Yolsuzluklarla mücadele edildiği takdirde halk ile bütünleşme kaçınılmaz olup güven duygusu da perçinlenmektedir (Berksoy ve Yıldırım, 2017).

Yolsuzluk kavramı pek çok ülkede tartışıldığı gibi Türkiye’de de tartışılan konulardan birisidir. TRC3 bölgesinde katılımcılar yolsuzluklar hakkında fikir beyan ederken kimileri duyumlar üzerinden kimileri ise kendilerinin veya bir yakınlarının karşılaştıkları şeyler üzerinden fikirlerini beyan etmektedir.

Katılımcı 6 “*Ben işin içinde değilim ama konuşulardan söyleyeyim size yolsuzluk bayağı var. Yolsuzluğun fazla olduğunu biliyorum ama yine de vergimi ödüyorum. Gönüllü ödemiyorum mecbur olduğum için ödüyorum. Kim gönüllü para vermek ister ki?*”

Katılımcı 20 *“Vergilerimi elimden geldiği kadar ödemeye çalışıyorum. Ama gönüllü ödemiyorum. Yolsuzluklara gelince benim fikrim çok fazla yolsuzluk var. Eline fırsat geçen kim olursa olsun yapıyor.”*

Yolsuzluğun varlığı üzerine yapılan görüşmelerde genel olarak yolsuzlukların devlete mal edilmemesi gerektiği, bazı şahıslar tarafından yapıldığı ve bu şahısların kamu kurumlarından temizlenmesi gerektiğine dair açıklamalar yapılmıştır. Bununla birlikte yolsuzlukların çok fazla abartıldığını ifade eden katılımcılar mevcuttur. Bu katılımcılar; yolsuzlukların çok fazla olduğunu fark ettikleri zaman vergilerini gönüllü ödemeyeceklerini ifade etmişlerdir.

Katılımcı 1 *“Ben daima devletten yanayım. Hükümetten yana değilim. Devlet kalıcıdır, hükümet geçicidir. Ben vergimi devlete veriyorum. Eğer hükümet verdiği vergi ile yatırım yapmıyorsa bu onların sorunu. İstesek de istemesek de çoğunluk tarafından seçilen bir hükümet tarafından yönetilmekteyiz. Benim amacım her zaman devletin bekası, devletin devam etmesi. Ben devletime bağlı bir insan olduğum için her halükarda vergimi öderim. Yolsuzluğu görmedim ama duyuyoruz sağdan soldan. Yolsuzluk yapan devlet değil, birkaç tane şahıs.”*

Katılımcı 7 *“Yolsuzluk konusu çok abartılıyor. Bazı kesimlerin iddia ettiği gibi büyük yolsuzlukların olmadığını düşünüyorum. İnsanın dahil olduğu her şeyde hile olma ihtimali vardır. Bazen kardeşinle ortak oluyorsun o bile kendi çıkarı için seni kullanabiliyor.”*

Katılımcı 23 *“Yolsuzluk konusunda yapılan en büyük yanlış genellemeler. Hem kamuda hem özel sektörde çok vicdanlı olup herkesin parasına ve malına kendi parasıymış gibi değer verenler var. Ama diğer taraftan bir paket sigaraya tenezzül edenler var. Asfalt mı dökülecek kaç santim 15 santim. 12 döksek olur mu? Olmaz.”*

Katılımcı 19 *Bazı şeyleri gözümüzle görüyoruz. Bu gibi şeylerde bizi aslında soğutuyor. Vergi de öyle. Eğer ben dürüst insanların sayısının azaldığını görürsem devlet zorla almayana kadar vergi vermem. Ama sürekli diyoruz birkaç kişidir. Aslında istemeden de olsa bu kişiler bizimde işimize yarıyor. Karışık bir olay.”*

Katılımcı 17 *“Az çalarsanız hırsızlık, çok çalarsanız adı yolsuzluk. Toplum nezdinde yolsuzluğun bir saygısı var sanki. Toplum bunu içselleştirmiş. Ama hevesimi en fazla kıran şeydir yolsuzluk. Vergi ödeme hevesimi kırıyor.”*

TRC3 bölgesinde yapılan görüşmelerde dikkat çeken konulardan biri de katılımcıların çocuklarının veya bir yakınlarının işe giriş sürecinde yaşadıkları problemlerdir. Katılımcıların bir kısmı bazı kişilerin

kendilerinden maddi beklentilerinin olduğunu, olumlu yanıt verdikleri takdirde işe giriş süreçlerinin olumlu olarak neticlendiğini söylemişlerdir.

Yapılan saha çalışmasında yolsuzluk ile ilgili fikir beyan eden katılımcıların yolsuzluklardan kimi sorumlu tuttıkları vergi ödeme üzerinde etkilidir. Yolsuzluk yapanı kötü niyetli kişiler olarak belirten katılımcıların vergi ahlakları olumsuz etkilenmemekte iken genelleme yapan katılımcıların ve özellikle yakın çevresinden duyduğu veya bire bir şahit olduğu olaylardan etkilenenlerin vergi ahlaklarının olumsuz etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Kayıt dışı mallara erişim ve kullanımın vergi ahlakı ile ilişkisine dair bulgular

Genel olarak vergi kaçakçılığı konusu ile ilintili olarak kullanılan vergi ahlakı kavramı, kaçakçılık yapılırken kullanılan ürünlerin kapsamı açısından da önemlidir. Kaçakçılığa konu olan bir ürün ya da hizmet söz konusu olduğunda devletler için bir vergi kaybı oluşmaktadır. Türkiye’de Doğu Anadolu Bölgesi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi kaçakçılık faaliyetlerine rastlanan bölgeler arasında yer almaktadır. Kaçakçılığa konu olan malların fiyatlarının sınır ülkelerde daha ucuz olması en önemli motivasyon kaynağıdır. Akaryakıt, tütün mamulleri, alkollü içecekler ve temel gıda ürünleri kaçakçılığı yapılan ürünler arasında yer almaktadır. (Dağ ve Okde, 2016). TRC3 bölgesi kayıt dışı mallara erişimin kolay olduğu ve insanlar tarafından talep gördüğü bir bölge konumundadır. Yapılan mülakatlarda katılımcıların küçük bir kısmı kayıtdışı mallara erişimin olduğunu ama eskiye nazaran azaldığını ifade etmiştir.

Katılımcıların büyük bir kısmı kayıt dışı mallara kolaylıkla erişebildiklerini ve kullandıklarını söylemiştir. Katılımcılar elektronik cihazlar, tütün mamulleri, akaryakıt malları ve birçok temel gıda ürünlerinde kayıt dışı mallara ulaşmanın çok kolay olduğunu aktarmıştır.

Katılımcı 10 *“Çok kolay. Çok fazla ürünün kaçağına ulaşmak gayet kolay. Kaçak mazot, marka giysilerin birebir aynısı olan ürünler, elektronik eşyalar, birçok mutfak malzemesi bunların hepsine ulaşılabilir.”*

Katılımcı 12 *“Elektronik cihazlara özellikle cep telefonu, sigara, vb ürünlere erişim oldukça kolay. Mazot Şırnak ve Van’a göre biraz zor. Sınır kapılarına olan mesafeden dolayı son dönemlerde ulaşmak zor oldu. Mesela ben kaçak cep telefonu kullanıyorum. Resmi yollardan bu telefonu almak isterseniz ödeyeceğiniz para 5.500 lira. Ben kaçağını 3.500 liraya aldım. Arada 2.000 lira fark var.”*

Katılımcı 19 *“Kaçak mal çok. Kullanan insanlar çok fazla. Hatta şöyle desem abartmış olur muyum bilmiyorum ama dışardan tayini buraya gelen memurlar dahil kaçağa çok fazla talep var. Ben de*

dükkanında satıyorum. Irak'tan insanlar arabayla gidip bir sürü eşya getiriyor. Sonra bizlere satıyor. Bizde dükkânda satıyoruz.

TRC3 bölgesinde katılımcılar ile yapılan görüşmeler neticesinde kayıt dışı mallara erişebilmenin çok kolay olduğu ve kullanımın çok yaygın olduğu anlaşılmıştır. Kayıt dışı mallara erişimin her şehirde aynı olmadığı özellikle Şırnak ve Mardin'de ürün yelpazesinin diğer iki ile kıyasla daha fazla olduğu görülmüştür. Kayıt dışı malların kullanımının gelir düzeyi ile pek bir bağlantısı bulunmamaktadır. Birkaç istisna haricinde katılımcıların neredeyse tamamı kayıt dışı malları talep etmekte ve kullanmaktadır.

Kayıt dışı mallara erişen, kullanan ve çevresindeki insanların kullandıklarını beyan eden katılımcılardan bir kısmı bundan rahatsızlık duymadıklarını ve kendi çıkarlarını gözetmek zorunda kaldıklarını ifade etmiştir. Daha önce belirleyicilerin tespitinde yaşanan kişilerin durumu kabul edip bu doğrultuda hareket etmelerinin bir örneğine de burada rastlanılmaktadır. Bununla beraber neoliberal politikaların etkisinde kalmış ve bu doğrultuda yetişmiş insanların kendi çıkarlarını maksimum tutma davranışları da gözlemlenmiştir.

Katılımcı 7 *“Kaçak mallar maalesef çok yaygın. Birçok şeye rahatlıkla ulaşılabilir. Geçen bir tanıdığım çocuğu için bir ilaç temin etmekte çok zorlandı. Neredeyse bölgedeki tüm eczanelere sordu. İstanbul'da ki Yalova'da ki akrabalarına sordu. Onlar orada araştırma yaptılar. İlaç bulunamadı. İlacın bile kaçağı var. Bir tanıdığı vasıtasıyla birileriyle iletişime geçtiler. İlacı getirtti. Madem bu ilaç var neden eczanelerde yok? Niçin bu insan ulaşamadı? Getiren adam nasıl getirdi? İlaç dediğimiz şey insanın en temel ihtiyaçlarından biri.”*

Katılımcı 9 *“Etrafımda ve toplumda da kullanan bireyler mevcut. Türkiye'nin her yerinde ulaşımın rahat olduğunu düşünüyorum kaçak mallara, bunun nedenini irdelemek gerektiğini düşünüyorum. Kişiler aldığı ürünlerde vergili ve vergisiz fiyatları arasında uçurum olduğunu düşünürse güvenceli mal alacağını düşünmüyorum. Ürüne verilen para vergisiyle beraber birkaç katına çıkmamalıdır.”*

Katılımcı 20 *“Belki size ilginç gelecek ama bazı şeylerin kaçak olmayanını birinin aldığını görünce şaşırıyorum. O kadar çok kaçak mallar tüketiliyor. Bu konuda bence Türkiye'de 1 numarayız. Kendi adıma söyleyeyim; benim telefonum kaçak, fön makinelerim Irak'tan geldi kaçak, hatta makaslar bile Irak'tan geldi. Sigara içmiyorum ama içseydim kaçak içerdim. Çünkü herkes kaçak içiyor. Hatta bu büyük marketler dışında bir dükkâna gidip sigara ver dersen hemen kaçağını verirler.”*

Kayıt dışı mallara erişim ve kullanım ile ilgili görüş belirten katılımcılar, ürünlerin fiyatları arasında karşılaştırma yapmaktadır. Kaçak yollar ile özellikle Irak üzerinden ülkeye giren ürünlerin daha ucuz olması

insanları bu yönde hareket etmeye yönlendirmiştir. Görüşmeler için gidilen yerlerde özellikle sınır kapılarına yakın yerleşim yerlerinde yaşları çok küçük olan çocukların dahi pasaportunun olduğu görülmüştür. Ayda yaklaşık 10 defa sınır kapılarından çıkıp belirlenen kotalar dâhilinde alışveriş yaptıkları aktarılmıştır.

Kayıt dışı mallara kolaylıkla ulaşan katılımcıların vergi ödemelerini geri plana attıkları görülmektedir. Katılımcılar aradaki fiyat farklarını olası bir olumsuzluk ile karşılaştıklarında kullanacaklarını ifade etmişlerdir. Sadece birkaç kayıt dışı mal kullanan katılımcılar olduğu gibi çok geniş bir ürün yelpazesine sahip katılımcılar ile de görüşülmüştür. Bununla birlikte kayıt dışı malların kullanımının vergi ahlakını son derece olumsuz yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bölgede yapılan nitel çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılmıştır. Dört farklı ilde yaşayan ve memleketi bu şehirlerden biri olan 32 tane gelir vergisi mükellefi ile görüşülmüştür. Ücret, ticari kazanç, zirai kazanç ve serbest meslek kazancı elde eden gelir vergisi mükellefleri ile yapılan görüşmeler dört ilde sadece şehir merkezlerinde değil, ilçelerde ve köylerde de yapılmıştır. Görüşmelerin yapıldığı 2021 yılında Covid-19 pandemisinin etkisini meslek gruplarında farklılık gösterdiği bilindiği için meslek grubu yelpazesi çeşitlendirilmiştir.

İlk olarak vergi ahlakının sosyal belirleyicileri tespit edilmeye çalışılmıştır. Belirleyici unsurlardan olan dini inancın etki düzeyi sorgulanmıştır. Bölgede büyük çoğunluğu Müslüman olmak üzere farklı dinlere mensup olan veya herhangi bir dini inanışı olmayan katılımcılar ile görüşmeler yapılmıştır. Katılımcılardan bazıları gönüllü vergi ödemelerinin dini inançları ile bağlantısının olduğunu ifade etmişlerdir. Bazı katılımcılar gönüllü vergi ödemenin vicdandan kaynaklandığını ve bu hususta hareket ettiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcıların büyük kısmı ise gönüllü vergi ödemenin dini inançları ile ilgisi olmadığını söylemişlerdir. Bu husus literatürün aksi yönünde bir sonuca varıldığına göstergesidir. Gönüllü vergi ödemenin dini inançları ile ilgisi olmadığını ifade eden katılımcıların bir kısmı kendilerini dindar olarak ifade eden, zekât ve fitre gibi dini sorumluluklarını yerine getiren bireylerden meydana gelmektedir. Yine bununla birlikte bu fikirde olan katılımcılar arasında hac görevini yerine getirmiş olan Müslümanlar ile Hristiyan katılımcılar bulunmaktadır. Bir diğer grup ise kendilerini dindar olarak ifade etmeyen bireylerden oluşmaktadır. Bu katılımcılar vergi ödeme davranışlarının devlete karşı bir sorumluluk olduğu ve bu doğrultuda hareket ettiklerini ifade etmişlerdir.

Çalışmada literatür doğrultusunda incelenen diğer sosyal ve ekonomik belirleyicilerin ise vergi ahlakı üzerinde etkili olduğu ve literatür ile aynı doğrultuda sonuçlara ulaşıldığı anlaşılmıştır.

Çalışma kapsamında katılımcılar tarafından öneriler sunulmuştur. Bu önerilerden bir kısmı vergi mükelleflerine yönelik iken bir kısmı ise kanun yapıcılara yöneliktir. Vergi mükelleflerinin, vergi öderken siyasi düşüncelerinden bağımsız olarak vatandaşlık bilinci ile ödeme yapmaları bununla beraber devlet ve iktidar kavramlarının (burada iktidar, genel olarak katılımcılar tarafından belediye seçimlerini kazanan partiler için de kullanılmıştır) ayrımının yapılması ve bu şekilde vergi ödenmesi yönünde öneriler bulunmaktadır. Bununla beraber özellikle vergi borcu silinen şirketlerin varlığının mükellefleri kötü etkilediği ve böyle uygulamaların olmamasının bireylerin vergiye bakış açılarını değiştirebileceklerini ifade etmişlerdir. Bir diğer husus, cezalar ve denetimler konusunda eksik görülen kısımlar üzerinedir. Cezaların caydırıcılığının olmamasından ve bölgede görüşülen pek çok katılımcının denetimlerin genellikle formaliteden ibaret olmasının mükellefleri kötü etkilediği ve bu konuda düzenlemelerin yapılması önerilmiştir. Yurt dışından kaçak olarak getirilen mallar ile bu malların Türkiye’de satış fiyatları üzerindeki farkları eleştiren katılımcılar, aradaki fiyat farklarının çok ciddi olduğunu bu konuda vergi oranlarının düşürülmesi ile insanların kaçak mal kullanmayacaklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcıların sunduğu öneriler dışında birtakım farklı önerilerinde sunulması önem taşımaktadır. TRC3 bölgesi, Türkiye’de en az gelişmiş bölgeler arasında yer almaktadır. Bu çok uzun yıllardan beri önemli bir sorun olmaktadır ve bu hususta bazı çözümler getirilmesi konusunda çalışmalar yapılmaktadır. Kalkınma planlarının amaçları arasında yer alan bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılması amacı, istenilen ölçüde başarıya ulaşamamıştır. Türkiye’de uygulanan vergi ve benzeri teşviklerin bölge bazlı birtakım uygulamalarla genişletilerek hayata geçirilmesi TRC3 bölgesinin gelişmişlik düzeyine etki edebileceği ve bölgesel eşitsizlikleri azaltabileceği değerlendirilmiştir. İlk aşamada vergi gelirlerinin azalmasına neden olabilecek bu uygulama uzun vadede mükellefleri olumlu etkileyecek ve gönüllü vergi ödemeyi arttırabilecektir.

TRC3 bölgesi özelinde birtakım önerilere de değinmek gerekmektedir. TRC3 bölgesi gelir düzeyinin düşük olduğu ve işsizliğin çok fazla olduğu bir bölgedir. Katılımcılar temel insani ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra vergi ödeme güçlerinin kalmadığını belirtmişlerdir. Bu konu son derece önem arz etmektedir. Yine bölgede politik tartışmaların ve sorunların uzun yıllardır sürdüğü bilinmektedir. TRC3 bölgesinde yaşayanların gelir düzeylerinin yükseltilmesi yönünde yapılacak girişimler son derece önemlidir. Gelir düzeyi çok çok düşük olan insanlar vergiyi sadece bir yük olarak görmekte ve çevrelerine de bu fikri empoze etmektedirler. Ekonomi politikaları ile birlikte diğer bölgelerin çok gerisinde olan TRC3 bölgesinde yeni iş sahaları yaratılmalı ve böylelikle işsizlik azaltılarak insanların gelir düzeyinin artması sağlanmalıdır. TRC3 bölgesi illerinin birinde yatırım yapan iş insanlarına sunulan teşviklerin arttırılması bu hususta hizmet

sunabilir. Temel ihtiyaçlarını karşılamak konusunda sorun yaşamayacak mükelleflerin vergi algıları değişecektir.

YAZAR BEYANI / AUTHOR STATEMENT

Araştırmacılar makaleye ortak olarak katkıda bulunduğunu bildirmiştir. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Bu çalışma için Anadolu Üniversitesi Etik Kurulunun 27/04/2021 tarihli ve E.60177 no'lu kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, A. (2019). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Gazi Yayınevi.
- Arangül, M. (2020). *Seyyidlerin Mafiyeti Bağlamında Osmanlı'da Vergi Adaleti*. İlahiyat Alanında Akademik Çalışmalar-II (s. 120-151). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Aydın, M. S. (2021). *Vergi Algısı Niteliksel Bir Analiz*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Berksoy, T., & Yıldırım, N. E. (Ocak, 2017). Yolsuzluk kavramına genel bir bakış: Problemler ve çözüm önerileri. *Journal of Awareness*, 2(1), 1-18.
- Brink, P. J. (May, 1991). Issues of reliability and validity. *Qualitative nursing research: A contemporary dialogue* (s. 164-186). <https://methods.sagepub.com/book/qualitative-nursing-research/n20.xml> adresinden erişildi.
- Creswell, J. W. (2012). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research*. Pearson Education, Inc.
- Çelebi, A. K. (2012). *Mali sosyoloji üzerine denemeler*. TC Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.
- Dağ, M., & Ökde, B. (Haziran, 2016). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Sınır Ticaretini Etkileyen Faktörler ve Ekonomik Etkileri*. Global Business Research Congress (s. 524-534). İstanbul: Press Academia Procedia.
- DİKA. (2021). Dicle Kalkınma Ajansı. <https://www.dika.org.tr/dicle/bolgenin-dunyadaki-konumu> adresinden erişildi
- Egeli, H., & Karakoyun, F. (2019). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- GİB. (2021). Gelir İdaresi Başkanlığı. https://gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/20211.html adresinden erişildi.
- Herekman, A. (1991). *Kamu Maliyesi*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Kılıç, R. (2005). *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifer*. İstanbul: Kitap Yayınevi.

- Maxwell, J. (2022). *Nitel Araştırma Tasarımı Etkileşimli Bir Yaklaşım*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber*. (S. Turan, Çev.) Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Özhan, M. (2019). *Güneydoğu Seçmeninin Davranışları*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Poulantzas, N. (1992). *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Schmölders, G. (1976). *Genel Vergi Teorisi* Çev: Salih Turhan. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Song, Y.-D., & Yarborough, T. E. (1978). *Tax Ethics and Taxpayer Attitudes*. *Public Administration Review*, 38(5), 442-452.
- Torgler, B. (2003). *Tax Morale and Institutions*. Center for Research in Economics, Management and The Arts (CREMA), Working Paper, No. 09, 1-36.
- Tosuner, M., & Demir, A. C. (2009). Vergi ahlakının sosyal ve kültürel belirleyenleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 1-15.
- T.C Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü. (2021). <https://muhasabat.hmb.gov.tr/genel-butce-gelirlerinin-iller-itibariyle-tahakkuk-ve-tahsilati-2004-2019> adresinden erişildi.
- Yıldız, B. (2019). Vergi ahlakı belirleyicilerine yönelik literatür araştırması: Türkiye değerlendirmesi. *Vergi Sorunları Dergisi*, 42(366), 128-143.